

Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î ve ünlü eseri *Tedbîrü'l-Mevlûd-I*: Kitabın yazılma nedeni ve önsöz

Ahmet Acıduman

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Profesörü

İletişim: aciduman@medicine.ankara.edu.tr

SUMMARY: Acıduman A. (Department of medical History and Ethics, Ankara University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). Shab'ân Shifâ'î of Ayaş and his famous work *Tadbîr al-Mawlûd-I*: reason for writing of the book and the prologue. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2019; 62: 31-48.

The aim of this article series is to evaluate *Tadbîr al-Mawlûd*, which was accepted as one of the earliest and privileged books written on the pregnant and the children by Şaban Şifai of Ayaş in the Ottoman Empire at the beginning of the 18th century in portions and to present its transliteration of contemporary Turkish alphabet to readers and bring it in the literature of Turkish history of medicine. A microfilm of one of the autograph copies of *Tadbîr al-Mawlûd*, nr. Mf 1994 A 3887, which is available in the Ankara National Library and was copied from Istanbul Süleymaniye Manuscript Library, Mihrişah Sultan Collection, nr. 344 was studied. Sections of the praying God and the reason for writing the book and the prologue of *Tadbîr al-Mawlûd* were considered in the article and transliterations of these portions were added to the article. Eight chapters and the epilogue of *Tadbîr al-Mawlûd* will be studied in the next articles, respectively. First, related sections will be presented and then their transliterations will be attached to the articles. Since some chapters of *Tadbîr al-Mawlûd* are long, these ones will be discussed in portions in themselves.

Key words: Sha'bân Shifâ'î, *Tadbîr al-Mawlûd*, Pregnancy, Newborn, Disease of children, History of medicine.

ÖZET: Bu yazı serisinin amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılın başında Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î tarafından kaleme alınan ve gebeler ve çocuklar üzerine yazılmış ayrıcalıklı ve ilk eserlerden birisi olarak kabul edilen *Tedbîrü'l-Mevlûd*'un bölümler halinde değerlendirilerek, eserin Türkçe çevriyazısının okuyucuya sunulması ve Türk tıp tarihi literatürüne kazandırılmasıdır. *Tedbîrü'l-Mevlûd*'un Şa'bân Şifâ'î'nin kendi el yazısı ile yazdığı nüshalarından birisi olan İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, no. 344'de bulunan nüshasının Ankara Milli Kütüphane, Mikrofilm Arşivi 1994 A 3887'de bulunan kopyası üzerinde çalışılmıştır. Yazının ilk bölümünde *Tedbîrü'l-Mevlûd*'un münâcât, yazılma sebebi ve önsöz bölümleri ele alınmış ve ilgili bölümlerin çevriyazıları yazıya eklenmiştir. Sonraki yazılarda da sırasıyla eserin sekiz bölümü ile sonsözü ele alınacak, ilgili bölümlerin içeriği tanıtıldıktan sonra, bunların çağdaş Türkçeye çevriyazıları metne eklenecektir. *Tedbîrü'l-Mevlûd*'un bazı bölümlerinin uzun olması nedeniyle bu bölümlerin kendi içlerinde kısımlar halinde sunulması da söz konusu olabilecektir.

Anahtar kelimeler: Şa'bân Şifâ'î, *Tedbîrü'l-Mevlûd*, Gebelik, Yenidoğan, Çocuk Hastalıkları, Tıp Tarihi.

Antik dönemlerden bu yana yazılan tıbbi eserlerin bazılarında çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine bölümlerin yer aldığı görülürken, bu konuda yazılmış olan ilk müstakil eserin Orta Çağ'da İslam coğrafyasında ünlü hekim ve

filozof Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'ye (865-925) ait olduğu bildirilmektedir.^{1,2} Râzî'nin *Risâle fî Tedbîri'l-Etfâl* adlı bu eserinin Arapça ya da Farsça bir nüshası halen elimizde bulunmasa da,² risalenin Latince çevirisinin,

yine Râzî'nin önemli eserlerinden biri olan *Kitâbu'l-Mansûrî fî't-Tıbb*'in Latince çevirisi *Liber ad Almansorem* ile birlikte basıldığı¹ bilinmektedir. Rabbill'in¹ makalesinde Râzî'nin bu eserde hastalıkları, baştan ayağa, 23 başlık altında ele aldığı ve tedavi önerilerini bildirdiği görülmektedir.

İslam coğrafyasında çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda X. yüzyılda Râzî'nin bu öncül eserini üç önemli eserin daha izlediği görülmektedir.

Bunlardan birisinin müellifi, tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm b. Ebî Hâlid el Cezzâr el-Kayrevânî olan İbnü'l-Cezzâr (ö. 369/[979]) Kayrevan'da doğmuş, ilk tıp eğitimini babası İbrâhîm b. Ebû Hâlid ile amcası Ebû Bekir'den aldıktan sonra, İshak b. Süleymân el-İsrâîlî ve Ziyâd b. Halfûn'un öğrencisi olmuştur. Çok sayıda eser veren İbnü'l-Cezzâr'ın önemli eserlerinden birisi *Kitâbu Siyâseti's-Sıbyân ve Tedbîrihim* adlı çocuğun doğumu, bakımı, hastalıkları ve tedavileri hakkındaki kitabıdır.³ Ammar'ın⁴ bildirdiğine göre üç kısımdan oluşan eserde 22 bölüm bulunmaktadır. İlk kısım altı bölüm olup, gebe kadının sağlığı ve fetüsle olan ilişkisi, yenidoğanın bakımı, beslenmesi, sütannenin durumu, sütün niteliği, bebeğin oturması, yürümesi gibi durumları içermektedir. İkinci kısım 14 bölümdür ve baştan ayağa değin çeşitli çocuk hastalıkları, tedavileri, çeşitli ilaçlar, endikasyonları, dozları ve hazırlama biçimleri ele alınmıştır. Eğitimle ilgili olan üçüncü kısım ise iki bölüm içermektedir.⁴

Bu konuda yazan bir başka müellif ise 'Arîb ibn Sa'd/Sa'îd el-Kâtib el-Kurtubî (ö. 369/[979-80])'dır. Beni't-Türkî diye tanınan bir aileden olan el-Kurtubî, Endülü's Emevîlerinden III. Abdurrahman (s. 912-961) ve II. Hakem (961-976)'in sarayında yetişmiştir. III. Abdurrahman döneminde Osuna valiliği, II. Hakem döneminde hilafet kâtipliği yapan ve "hâzinu's-silâh" unvanını alan el-Kurtubî, edip, şair, tarihçi ve hekimdir.⁵ En önemli eserlerinden birisi *Kitâbu Halki'l-Cenîn ve Tedbîri'l-Habalâ ve'l-Mevlûdîn* adlı eseridir. Ağırakça'nın² bildirdiğine göre kitap 15 bölümden oluşmakta, sırasıyla insanın yaratılışı, cinsel organlar, bunların hastalıkları ve tedavileri, ceninin oluşumu, gebelik süresi, çocuğun kaçınıcı aylarda doğduğu, gebeliğin korunması, düşüğün sebepleri, önlenmesi, tedavisi, kolay doğumun nasıl olacağı, lohusanın tedbiri, anne sütünün niteliği, emzirme usulleri, çocukların büyüme safhaları, çocuğun çeşitli

yaş aralıklarında karşılaşabileceği hastalıklar ve tedavileri, doğduğu andan dişlerin çıkacağı ana kadar alınacak tedbirler, dişlerin çıkmasından, emekleme, yürüme, konuşma safhaları, süten kesilme, bebeklik çağından çıkış, büyüme dönemleri, buluş çağına girmeleri, bu dönemlerde alınacak tedbirler ve ortaya çıkacak hastalıklarda tedavi usulleri ele alınmaktadır.

Onuncu yüzyılda gebeler ve çocuklar üzerine yazılmış diğer bir eserin yazarı Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ el-Beledî'dir. Ahmed Ebî'l-As'as'dan eğitim almıştır. Mısır'da Fatimî veziri Ya'kûb b. Kils'in (ö. 380/990) hizmetinde ünlene ve eserini ona ithaf eden Beledî, 4./[10]. yüzyılın son çeyreğinde vefat etmiştir.⁶ Beledî'nin *Kitâbu Tedbîri'l-Habalâ ve'l-Etfâl ve's-Sıbyân* adlı eseri üç makale üzerine düzenlenmiştir. Eserin ilk makalesi gebeler ve çocukların tedbiri, onlarda ortaya çıkan belirtilerin ve hastalıkların tedavisi başlığını taşımakta ve 57 bölümden oluşmaktadır. Eserin çocukların terbiyesi, tedbiri ve sağlığının korunması üzerine olan ikinci makalesi 48 bölümden oluşurken; çocukların akut hastalıkları ve ağrıları ile onların tedavileri üzerine olan üçüncü makalesi ise 61 bölümden meydana gelmiştir.⁷

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yazılmış olan tıbbi eserlerin bazılarında bu konuya ilişkin bölümler yer alırken, XVI. yüzyılda yazılan *Ravzatü'n-Nisâ* bu konudaki ilk müstakil eserlerden birisi olmuş,⁸ XVIII. yüzyılın başında Tabip Şa'bân Şifâ'î tarafından kaleme alınan *Tedbîrü'l-Mevlûd* ise bu konuda yazılmış ayrıcalıklı ve ilk eserlerden birisi olarak kabul edilmiştir.⁹⁻¹¹

Şa'bân Şifâ'î

Şeyhî Mehmed Efendi'nin¹² *Vekâyi'ü'l-Fudalâ* [Ek-1], Sâlim Efendi'nin¹³ *Tezkiretü's-Şu'arâ*,^a ve Mehmed Sirâceddîn'in¹⁴ *Mucmi'u-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ* [Ek-2], Bursalı Mehmed Tahir Bey'in¹⁵ *Osmanlı Müellifleri*,^b Bağdatlı İsmail Paşa'nın¹⁶ *İzâhü'l-Meknûn fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütûbi ve'l-Fünûn* [Ek-3] ve yine Bağdatlı İsmail Paşa'nın¹⁷ *Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âsarü'l-Musannifîn* [Ek-4]

^a Sâlim Efendi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sında yer alan Şa'bân Şifâ'î ile ilgili bölümün çağdaş Türkçe çevirisi için bkz. "Adnan İnce. Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi, Ankara: Atatürk Yüsek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005, s. 428-429"¹³ ve "Muhittin Eliaçık. Şaban Efendi'nin *Şifâ'î*'ye risalesinde inci üzerine açıklamalar. The Journal of Academic Social Science Studies 2012; 5 (6): 189-203" künyeli makalenin 1 no'lu dipnotu (s.191-192).¹⁸

^b Bursalı Mehmed Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde yer alan "Şaban Şifâi Efendi" başlıklı bölümün çağdaş Türkçe çevirisi için bkz. Bursalı Mehmed Tahir Bey. Osmanlı Müellifleri, 3. Cild, Hazırlayan: İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975, s. 232.¹⁹

adlı eserlerinde yazılı olan bölümlerden hakkındaki bilgilere ulaşabildiğimiz Şa'bân Şifâ'î Ankara'nın Ayaş kasabasında doğmuştur.^{12,14,15} Bağdatlı İsmail Paşa¹⁷ Şifâ'î'nin künyesini şöyle bildirmektedir: “Şa'bân bin Ahmed, el-Ayaşî, er-Rûmî, el-Kâdî, et-Tabîb, el-Hanefî, eş-Şehîr bi-Şifâ'î.” Şeyhî Mehmed Efendi¹³ Şa'bân Şifâ'î'nin babasının adını Ahmed olarak bildirmekte, Mehmed Sirâceddîn¹⁴ de Şa'bân Şifâ'î'nin ismini Ahmed Şa'bân olarak haber vermektedir. İstanbul'a gelerek tıp ilmini öğrenen Şa'bân Şifâ'î, Darûs-Sa'âde Ağası Yûsuf Ağa'ya intisap ederek, onun himmetiyle saray tabipleri zümresine katılmıştır.^{12,14} 1095/[1682] yılında Kadıasker Minkârîzâde ‘Abdullah Efendi’den mülazım ve kırk akçe medreseden mazul olmuş, 1099 Cemâziyelevvel/[Mart/Nisan 1688]'inde^{12,13} Debbâğ-zâde Mehmed Efendi'den ibtidâ-i hâric elli ile¹³ Tabip Seyyid Abdullah Efendi yerine¹² Sâdise-i Sarây-ı Galata Medresesi'ne;¹²⁻¹⁴ 1103 Ramazan [Mayıs/Haziran 1692]'inde^{12,13} Zülfekâr Paşa-zâde Mehmed Efendi yerine¹² dâhil ile Şeyhülislâm Hüseyin Efendi' Medresesi'ne;^{12,13} 1104 Rebiyülâhîr [Aralık/Ocak 1692/1693]'inde yerinde hareket-i dâhil itibar olunduktan sonra,^{12,13} 1109 Rebiyülâhîr [Ekim/Kasım 1697]'inde^{12,13} Şeyhülislâm es-Seyyid Feyzullah Efendi'den hûşe-çîn-i sofrâ-i ihsanları olarak mûsile-i sahn ile¹³ Hermazrûb Yûsuf Efendi yerine¹² Etmekçioğlu Medresesi'ne;¹²⁻¹⁴ 1112^d Cemâziyelevvel [Ekim/Kasım 1700]'inde Mektûbî Osman Efendi yerine¹² Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne;^{12,14} 1114 Muharrem [Mayıs/Haziran 1702]'inde^{12,13} Müvezzi' Abdülbâkî Efendi yerine¹² sahn-ı şemân'dan^e birine;¹²⁻¹⁴ 1115 Rebiyülâhîr [Ağustos/Eylül 1703]'inde^{12,13} ibtidâ-i altmışlı ile¹³ selef-i salifi Osman Efendi yerine¹² Sinân Paşa Sultânî Medresesi'ne tayin olmuş;^{12,13} aynı yılın Cemâziyelâhîr [Ekim/Kasım 1703]'inde^{12,13} selef-i salifi Yûsuf Efendi yerine¹² Diyâr-ı Bekr Kadısı olmuştur.¹²⁻¹⁴ Şa'bân Şifâ'î 1116 Rebiyülevvel [Temmuz/Ağustos 1704]'inde azledilerek, yerine Mevlûc ‘Ömer Efendi verilmiş;¹³ azilden sonra yolda gelirken Ankara'ya ulaştığında mizacı bozulmuş, 1116 yılının Zilkade [Şubat/Mart 1705]'inde vefat etmiştir.^{12,13}

Bursalı Mehmed Tahir Bey^{15,19} *Osmanlı Müellifleri*'nde Şa'bân Şifâ'î'nin Diyarıbekr kadılığında bulunduğu sırada Mehmed Rıza

Amidî'nin ondan tıp tahsil ettiğini ve üstadı ile İstanbul'a gelirken, Şa'bân Şifâ'î'nin Ankara'da ölmesi nedeniyle Mehmed Rıza Amidî'nin İstanbul'a yalnız başına gelerek, Süleymaniye Medresesi'nde tıp ilmindeki noksanlığını tamamladığını bildirmektedir.

Vekâyi'ü'l-Fudalâ'nın¹² iki farklı yerinde Tabîb Şa'bân Efendi'nin Diyarıbekr kadılığından önce Sinân Paşa Sultânî Medresesi yerine İsmihân Sultan Medresesi'nde müderris olarak bulunduğu kaydedilmektedir. Bunlardan birinde Tabîb Şa'bân Efendi'nin 1115 yılı Cemâziyelâhîr guresinde Fethiye'de bulunan İsmihân Sultan Medresesi'nde müderris iken Diyarıbekr kadısı olup, sonra azlolunduğu bildirilirken, diğerinde ise Şeyhülislam Sâbık Mehmed Efendi'nin birader-zâdesi Mustafa Efendi'nin 1115 yılı Cemâziyelâhîr'inin on dokuzuncu günü Tabîb Şa'bân Efendi yerine Fethiye'de bulunan İsmihân Sultân Medresesi'ne şayan görüldüğü kaydı yer almaktadır [Ek-5].

Tabip Şa'bân Efendi olarak tanındığı bildirilen Şa'bân Şifâ'î'nin,¹³ hoş sohbet, yumuşak yaradılışlı, dost sohbetine düşkün, tıp fenninde hünerli, gerekli bilimlerde ezberi çok, gönlü aydınlık yaşlı bir kişi olarak tarif edildiği görülmektedir.¹²⁻¹⁴

Şiire ve tarihe de intisabı olan Şa'bân Şifâ'î'nin^{15,19} Şifâ'î mahlasıyla şiirler yazdığı da bilinmektedir.^{12,13} Kâhya ve Erdemir¹¹ Şa'bân Şifâ'î'nin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, No. 444'de kayıtlı bir şiir kitabı olduğunu haber vermektedirler.

Türk tıp tarihi literatürüne bakıldığında Şa'bân Şifâ'î ve eseri *Tedbîrî'l-Mevlûd* hakkında yazan ilk kişilerden birisinin Ali Canip Yöntem olduğu görülmektedir. Yöntem,^{21,22} 1928 yılında kaleme aldığı “Şâ'ir ve Tabîb Şifâ'î Şa'bân Efendi” başlıklı yazısında hem *Tezkiretü's-Şu'ârâ* ve *Vekâyi'ü'l-Fudalâ* gibi eserlerden, hem de *Tedbîrî'l-Mevlûd*'un kendisinden yararlanarak okuyucuya yazar Şa'bân Şifâ'î ve eseri *Tedbîrî'l-Mevlûd* hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermiştir. Bunlar arasında Şa'bân Şifâ'î'nin II. Viyana Seferi'nden sonra aralıksız olarak süren seferlerde ordu hekimbaşılığı görevinde bulunduğu da yer almaktadır.^{21,22}

Adnan Adıvar²³ da *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserinin “XVIII. yüzyıl ve matbaa” adlı bölümünde “Bu devirde birkaç hekim bize dikkate değer bir iki eser bırakmışlardır” dedikten sonra, “Süleymaniye Tıp medresesi müderrisliğinde de bulunan Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î'nin doğum ve yeni doğan çocukların tedavi ve beslenmesine dair” *Tedbîrî'l-Mevlûd*

^c Mehmed Sirâceddîn “Müftî Hüseyin Efendi” olarak bildirmektedir.¹⁴

^d Sâlim Efendi “1113” olarak bildirmektedir.¹³

^e “İstanbul'da Sahn-ı Sema ve Mûsıla-i Sahn yani Tetimme medreseleri yapıldıktan sonra Osmanlı hudutları içindeki medreseler de yeni bir teşkilâtâ tâbi tutuldu; bu suretle medreseler aşağıdan yukarıya Hâşîye-i tecrid, Miftah, Kırklı, Hâric, Dâhil ve Sahn-ı Sema olarak beş sınıfa ayrıldı.” Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.²⁰

adlı eserinin içeriğinden ve bölümlerinden bahseden bir paragrafa yer vermiştir.

Osman Şevki Uludağ²⁴ da *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi* adlı eserinde Şaban Şifâî hakkında kısa bir bilgi vermiş, onun Şifâîyye ve *Tedbîr-i Mevlûd* adlı eserlerinden de bahsetmiştir. Yalnız 1116/[1704] yılında İstanbul'a giderken Ankara'da öldüğünü bildirirken Şa'bân Şifâ'î'nin Diyarbakır yerine Bağdat'tan geldiği şeklinde hatalı bir bilgiyi de okuyuculara sunmuş,²⁴ bu hata da bazı kaynaklarda tekrarlanmıştır.²⁵

A. Süheyl Ünver²⁶ "Hekim Şaban Şifai ve Ömer Hayyam'ın fikirleri" başlıklı yazısında Şa'bân Şifâ'î'nin Ömer Hayyam'ın fikirleri üzerine Farsça olarak yaptığı bazı açıklamalardan yola çıkarak, Şa'bân Şifâ'î'nin Arapçanın yanısıra Farsçayı da iyi bildiğini bildirmektedir. Ünver²⁷ yine "Süleymaniye Külliyesinde Darüşşifa, Tıp Medresesi ve Darülaakire dair" başlıklı bir başka yazısında ise Ayaşlı hekim Şa'bân Şifâ'î'nin Süleymaniye Darüttıbbı'nda muallimlik yapmış olduğunu ve yine şakirdler, danışmendler ve mülazımlar listesini verdiğini bildirmekte ve buna ait belgeleri de sunmaktadır. Ünver²⁸ "Hekim Şaban Şifai ve laudanum terkihi" başlıklı yazısında da Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î'nin İsmâil Cürçânî'nin *Zahîre-i Harezmsâhî* adlı eserinde yer alan ve uyku için kullanılan bir terkihin, Avrupalıların övündükleri laudanum terkibinden daha üstün olduğu yönünde bir kaydının bulunduğunu bildirmektedir.

Şehsuvaroğlu ve arkadaşları²⁹ *Türk Tıp Tarihi* adlı kitaplarında Şa'bân Şifâ'î'nin tıp hocasının Hayatizade Büyük Mustafa Feyzi Efendi olduğunu ileri sürerek, Darüssaade Ağası Yusuf Ağa'ya intisabından sonra, Sultan IV. Mehmed zamanında 1671'de hassa (saray) hekimi olduğunu, ordu hekimbaşılığı ve Süleymaniye darüşşifası başhekimliği gibi önemli makamlara yükseldiği bilgisini vermektedirler. Yine aynı yazarlar Sultan II. Mustafa'nın tahta geçmesi ve Giritli Nuh Efendi'nin hekimbaşı olmasıyla, Şa'bân Şifâ'î'nin gözden düşerek, Diyarbakır kadılığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıldığını ve bu görevden azledildikten sonra öğrencilerinden Diyarbakırlı Rıza Efendi (Mehmed Rıza Amedi) ile birlikte İstanbul'a dönerken, Ankara'da hastalandığını, doğduğu kasabada (Ayaş) sekiz ay yattıktan sonra 1705 yılında vefat ettiğini bildirmektedirler.²⁹

Şa'bân Şifâ'î'nin *Şifâ'îyye fî't-Tıbb*,^{12,13,15,17} *Tedbîr-i Mevlûd*^{12,13,15,17} gibi eserleri ile ve *Kısâs-ı Enbiyâ*

Tercümesi^{12,13,15,17} ve *Fezâil-i Âl-i Osmân fî Terceme-i Kalâ'idil-İkyân*^{15,17} gibi çeviri eserleri bulunmaktadır.

Şifâ'îyye fî't-Tıbb: Panzehirler hakkında^{15,18,24,25} ve 1111/[1699] yılında yazılmış bir eser olup, bir mukaddime, üç fasıl ve bir hâtmeden oluşmaktadır.¹⁸ Mukaddimesi panzehirin tanımı ve türleri, birinci fasıl madeni panzehirler, ikinci fasıl hayvansal panzehirler, üçüncü fasıl panzehire bağlı taşlar ve hâtimesi ise bazı garip özellikleri olan taşlar üzerine olan bu eser, düşmanlarından zarar gören Şa'bân Şifâ'î'nin, Sultan II. Mustafa'nın yüksek gölgesine sığındığında Silahdâr İbrâhîm Ağa ile tanıştığı sırada geçen panzehir bahsi sonrası hazırlanmıştır.¹⁸ Eliaçık'ın¹⁸ çalışması Şa'bân Şifâ'î'nin bu eserini yazarken yararlandığı kaynakların ve yazarlarının ayrıntılı bir listesini de sunmaktadır.

Fezâil-i Âl-i Osmân fî Terceme-i Kalâ'idil-İkyân: Mer'î b. Yûsuf el-Kermî tarafından yazılan *Kalâ'idil-İkyân fî Fezâ'ili Âli 'Osmân* adlı eserin Türkçe çevirisi olup,^{16,17} 29 Şevval 1115/6 Mart 1704 tarihinde tamamlanarak Sultan III. Ahmed'e sunulmuştur.³⁰

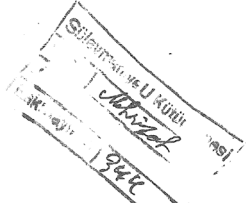
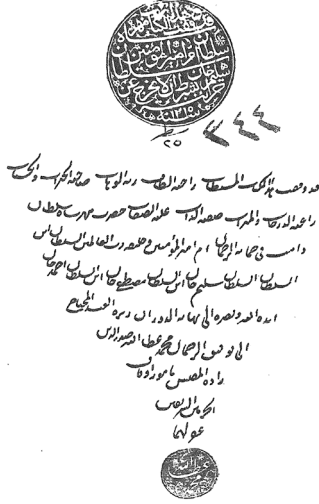
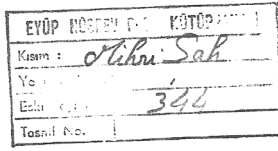
Kısâs-ı Enbiyâ Tercümesi: Şa'bân Şifâ'î bu eserinde yazdıklarını ayet ve hadislerle destekleyerek peygamberlerin hayatları hakkında bilgi vermiştir.¹¹ Sultan IV. Mehmed'e sunulmuştur.³⁰

Yazının konusunu oluşturan *Tedbîrül-Mevlûd*'un bölümler halinde değerlendirilerek, Türkçe çeviriyazısının okuyucuya sunulması ve Türk tıp tarihi literatürüne kazandırılması bu yazı serisinin amacını oluşturmaktadır.

Materyal ve Metot

Tedbîrül-Mevlûd'un eserin müellifi Şa'bân Şifâ'î'nin kendi el yazısı ile yazdığı nüshalarından birisi olan İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 344'de bulunan nüshasının Ankara Milli Kütüphane, Mikrofilm Arşivi 1994 A 3887'de bulunan kopyası³¹ üzerinde (Şekil 1) çalışılmıştır.

Bölümler halinde bir seri olarak sunulması planlanan *Tedbîrül-Mevlûd*'un, ilgili bölümünün içeriği tanıtılarak, bu bölümün çağdaş Türkçeye çeviriyazılarının metne eklenmesi yoluna gidilmiştir. Çeviriyazı hazırlanırken okuma kolaylığı sağlamak için noktalama işaretleri

Şekil 1. *Tedbîrî'l-Mevlûd*'un İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 344'de bulunan nüshasının Ankara Milli Kütüphane, Mikrofilm Arşivi 1994 A 3887'de bulunan kopyası.³¹

kullanılmış; satır numaraları her satırın başına yazılmış, varak numaraları ise her sayfanın sonuna [...] içinde yerleştirilmiştir. Şa'bân Şifâ'î'nin konuyla ilgili olarak yaptığı bazı açıklamaları eserin derkenarında yazma yoluna gittiği, ya da bir başka deyişle bir çeşit dipnot uygulaması yaptığı görüldüğünden, eserin derkenar bölümünde yer alan bu açıklamalar da metnin çevriyazısı yapılırken, ilgili yerlerde dipnot olarak yerleştirilmiştir. Bu dipnotlarda da her satırın başına satır numarası verilmiştir. Çeviren tarafından yerleştirilen dipnotların ise yanına ise "Çevirenin Notu" anlamında (ÇN) kısaltması konulmuştur.

Bu yazı serisinin ilk bölümünde *Tedbîrî'l-Mevlûd*'un başlangıcı, yazılma sebebi ve önsözü ele alınmıştır. Sonraki yazılarda da sırasıyla eserin sekiz bölümü ile sonsözü ele alınarak seri sonlandırılacaktır. *Tedbîrî'l-Mevlûd*'un

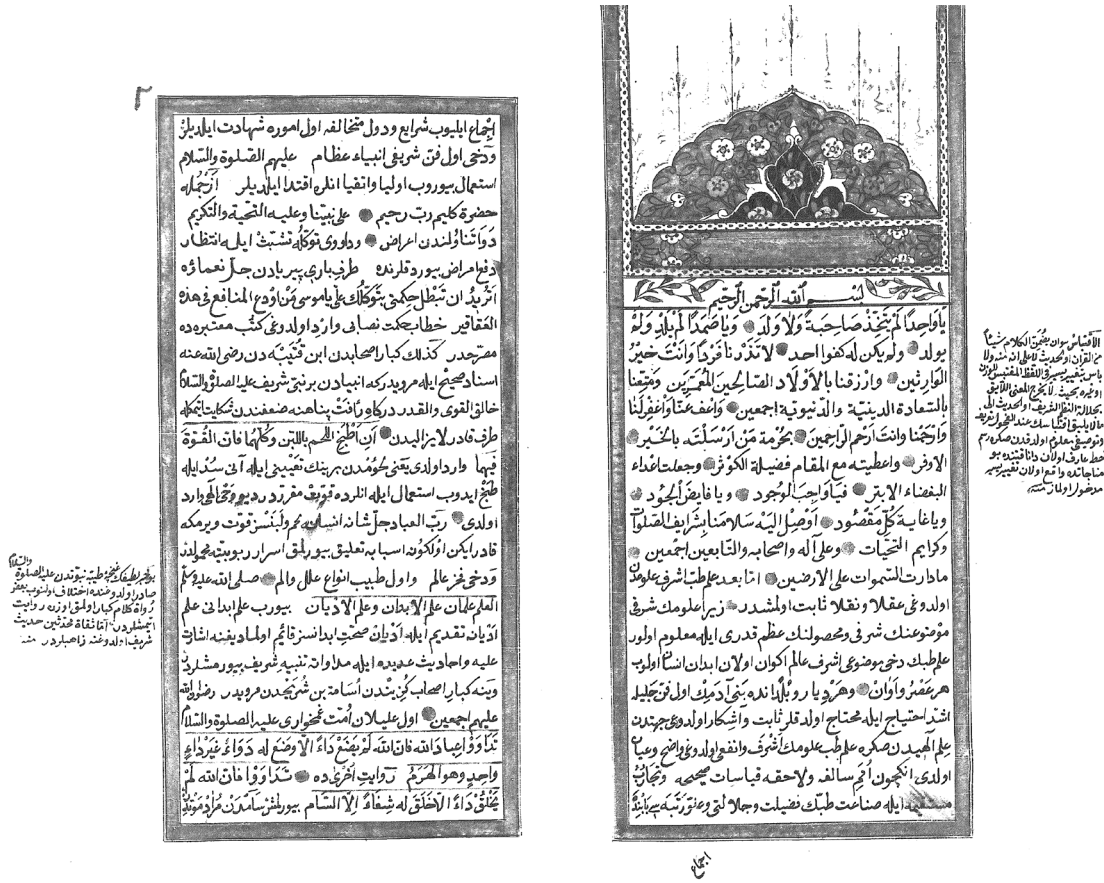
bazı bölümlerinin uzun olması nedeniyle bu bölümlerin kendi içlerinde kısımlar halinde sunulması da söz konusu olabilecektir.

Tedbîrî'l-Mevlûd

İlk sayfanın derkenarında, münâcât bölümünü Kur'ân'ın bazı ayetleri ile Peygamber'in bazı hadislerinden yaptığı alıntılarla oluşturduğunu bildiren Şa'bân Şifâ'î'nin, yararlandığı ayetler arasında İhlâs Suresi'nin 3. ve 4. ayetleri ile Enbiyâ Suresi'nin 89., Bakara Suresi'nin 286. ve Mu'minûn Suresi'nin 118. ayetlerinin bulunduğu³² fark edilmektedir (Şekil 2). Münâcât bölümünden sonra tıp ilmi hakkında açıklamalarına başlayan ve hadislerin yanı sıra filozofların deyişlerinden de yararlanarak tıp ilminin öneminden bahseden Şa'bân Şifâ'î, "mekânlar ve ülkelerden her birinde insan toplulukları şüphesiz adil bir sultana, maharetli bir tabibe, akar bir suya ve insana gerekli olan şeylerin bulunduğu, alındığı ve satıldığı bir çarşıya muhtaçtır" hadisine vurgu yaparak, *Şerh-i Külliyyât-ı Kânûn*'da bu hadise uyan şehrin Tebriz olduğunu bildiren Allâme-i Şîrâzî'nin, eğer İstanbul'u, Edirne'yi ve Bursa'yı görmüş olsaydı, olasılıkla her birini, en çok da İstanbul gibi hükümdarların hasreti olan ulu şehri, Tebriz'e tercih edeceğini iddia etmektedir. Çünkü, hadise uygun olarak, devrin padişahı Sultan [II.] Mustafa Han'ın [s. 1695-1703] zulme rıza göstermediğini, İstanbul'a dışarıdan kemerler geldiğini, çarşılardan ve çoğunlukla saraylarda akan sulardan başka, Kağıthane suyunun dünyaca övüldüğünü, İstanbul'un her semtinde çok sayıda çarşı ve maharetli tabiplerin bulunduğunu bildirmektedir.

Sebeb-i te'lîf-i kitâb / Kitabın yazılma nedeni

Kitabın yazılma nedenini açıkladığı bölümde, tıbbın başlangıcı konusunda ihtilaf olduğunu bildiren Şa'bân Şifâ'î, bu konuda Galenus'un *Kitâb-ı Eymân-ı Ebûkrât* yorumuna ve *'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakât-i'l-Etibbâ*³³ adlı esere başvurarak açıklamalar yapmakta; Hippokrates'in bütün tabiplerin kabulünce tıbbın babası olduğunu bildirirken, İslam tabipleri arasında özellikle Ebû 'Alî b. Sînâ'ya dikkat çekmekte ve onun *Kânûn* adlı eserini övmektedir. Öte yandan vücutları ve ruhları zayıf olan çocukların herkesten fazla tıp ilmine gereksinim duymalarına karşın, yazılan eserlerde onların bilinmesi gereken durumlarının kısaca bildirildiği ve onların tedbirleri hakkında büyüklerin müstakil eserlerinin bulunmadığını,

Şekil 2. *Tebdîrü'l-Mevlûd'un* İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 344 nüshasının Ankara Milli Kütüphane, Mikrofilm Arşivi 1994 A 3887 kopyasının 1b-2a no'lu sayfaları.³¹

bulunsa bile halen tanınmadığını ve unutulup gittiğini bildirmektedir. Bu nedenle İbn-i Sînâ ve diğer büyüklerin dağınık olarak yazdığı tedbirleri toplayıp, düzenleyerek, çocukların durumları hakkında herkese yararlı olabilsin diye Türk dilinde bir mecmua yazmaya karar vermiş ve girişimde bulunmuş olmasına karşın, [II.] Viyana seferi sonrası düzenlenen seferlerde ordu tabipliği yaptığı için, bu girişiminin kesintiye uğradığını bildirmektedir.

Ama Sakız Adası fatihi Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığa gelmesinden sonra barış imzalandığını ve Reisülküttap Râmî Mehmed Efendi'nin de din ve devlet işlerinin yürütülmesine tayin edildiğini bildiren Şa'bân Şifâ'î, adı geçen kişileri övmekte, ebcet hesabıyla sadrazamın ismi "Hüseyn" in "Şulh" a uygun olarak 128 olduğunu, yine yapılan anlaşmanın tarihinin "Nizâmü'l-Mülk" e uygun olarak 1112/[1700-1] olduğu bilgisini okuyucusuyla paylaşmaktadır. Şa'bân Şifâ'î'nin "eğer Şeyh İbn

Sînâ bu zamanda yaşamış olsaydı, adı geçen kişinin divanında din ve devletin 'kânûn'una gösterdiği riayeti görseydi, hastalıklar ve yersiz şüphelerin sebeplerinden "şifâ" ve "necât" bulurdu" diyerek, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fî't-Tıbb*,^f *Kitâbu's-Şifâ*^g ve *en-Necât*^h adlı eserlerine de bir gönderme yaptığı görülmektedir.

Hüseyin Paşa'nın lütuf ve mürüvvetine mazhar olduğu için, bu güzel telifi toplayıp, birleştirmeye elinden geldiğince giriştiğini bildiren Şa'bân Şifâ'î, eserinin mizaçlara ve vücutlara esenlik sebebi ve sağlığın korunması için aracı olmasını dilemektedir. Kitabından yararlananların, yanlış ve noksan olan yerlerinde kusurlarına bakmayıp, düzeltmelerini; kitaptan yararlandıklarını gözlediklerinde de hem yazarını, hem de yazılmasına sebep olan o uğurlu kişiyi hayır dua ile anmalarını ümit

^f *El-Kânûn fî't-Tıbb*'in ilk Türkçe çevirisi XVIII. yüzyılda Tokatlı Mustafa Efendi tarafından yapılmıştır.³⁴ *Kânûn'un* Türkçeye ikinci kez çevirisi ise Prof. Dr. Esin Kâhya tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁵⁻⁴⁰

^g *Kitâbu's-Şifâ*'nın bazı bölümlerinin Türkçe çevirisi yapılmış ve yayımlanmıştır.⁴¹⁻⁵³

^h *En-Necât*'in yayımlanmış bir Türkçe çevirisi bulunmaktadır.⁵⁴

etmektedir.

Bir mukaddime, sekiz bâb ve bir hâtimeden oluşan kitabını, uygunluğu ve amacı nedeniyle *Tedbîrî'l-Mevlûd* olarak adlandırdığını bildiren Şa'bân Şifâ'î, kitabın bâb ve fasıl başlıklarından oluşan bir fihristini de vermektedir.

Mukaddime / Önsöz

Tedbîrî'l-Mevlûd'un mukaddime olarak adlandırılan önsözünde Tanrı'nın çeşitli hayvanlara ve yaratılmışların en soylusu olan insana erkeklik ve dişilik ile birbirine eş olmayı verdiğini, her iki taraftan nesli sürdürecektir madde yaratarak, zamanın sonuna kadar doğmalarını ve üremelerini sağladığı bildirilmektedir. Kadınların mizacının erkeklerden daha soğuk ve daha nemli olduğu, bu nedenle de hayz kanı adı verilen kan fazlasının gebelik zamanı rahmin içerisinde toplanarak, cenin hayat bulduğunda ve gıdaya gereksinim duyduğunda, saf olan kısmının cenine gıda olduğu; doğum zamanı yaklaştığında ise o kanın bir miktarının annenin memelerine yükselerek, süte değiştiği bilgisi verilmektedir. Doğumdan sonra da gıda için uygun olanın tamamı memelere yükselerek tatlı süt olurken, adı geçen faydalara uygun olmayan kanın ise rahimden akıp gittiği, bu kana dem-i nifâs yani lohusalık kanı dendiği; gebeliğin olmadığı zamanlarda, her ay akan kana ise hayz kanı adı verildiği bilgisi de okuyucuya sunulmaktadır. Bu bölümde 'Allâme-i Şîrâzî'nin *Kânûn* şerhinden³⁸ de alıntı yapan Şa'bân Şifâ'î, kadın cinsinin buluğa erip, hayzları başladıktan sonra gebeliğe uygun olduklarını, ama hadd-i iyâsa erişip görümden kesildikten sonra gebe kalamayacaklarını bildirmektedir.

Bundan sonra kadınların buluğa erme yaşları üzerine bilgi veren Şifâ'î, nezf-i dem, hayz/görüm, ihtibâs-ı dem-i hayz/tutkun, hadd-i iyâs/görümden kalınan yaş gibi terimler de içinde olmak üzere hayzın başlama ve bitiş yaşları ile bunların nedenleri üzerine ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu açıklamalar sırasında *Telvîh* yorumcusu Lütfullah Tebrîzî ile Fakih Şükrullah'dan da alıntılar yaptığı görülmektedir. Erkek mizacında olan kadınlar olduğu gibi, kadın mizacında da erkekler olduğunu haber veren Şifâ'î, bu konuda Râzî'nin me'bûn kişiler üzerine yazdığı bir eserinden³⁹ alıntı yaparken, hüsnâ olanların/hermafroditlerin ise farklı bir durumu oluşturduğunu bildirmekte, konunun açıklanması sırasında İbn Sînâ'nın

Kânûn'undan da alıntı yaptığı görülmektedir.

Yazının bundan sonraki bölümünde *Tedbîrî'l-Mevlûd*'un başlangıcı, yazılma sebebi ve önsözünün çevriyazısı sunulmaktadır.

Hâza Kitâb-ı Tedbîr-i Mevlûd

¹*Bi'smi-llahi'r-raḥmani'r-raḥîm*

²*Yâ vâhiden lem yetteḥîz şâhibeten ve lâ veleda * ve yâ şameden lem yelid ve lem ³yüled⁴ * ve lem yekun lehu kufuvven aḥad^k * lâ tezernâ ferden ve ente ḥayr ^{4u}'l-vârişîne^l * ve'rzuknâ bi'l-evlâdi's-şâlihîne 'l-mu'ammerîne ve metti 'nâ ⁵bi's-sa'âdeti'd-dîniyyeti ve'd-dünyeviyyeti ecma'îne * va'fu 'annâ v'ağfir lenâ ⁶ve'rḥemnâ^m ve ente erḥamu'r-raḥimîneⁿ * bi-ḥurmeti men erseltehu bi'l-ḥayr ⁷ⁱ'l-avferi * ve a'ḥiyyetehu ma'a'l-makâm faẓilete'l-kevser * ve ca'alte a'dâ' ⁸el-bagḏâ'i'l-ebteri * fe-yâ vâcibe'l-vucûd * ve yâ fâyiẓe'l-cûd * ⁹ve yâ gâyetu kulli makşûdin * avşil ileyh selâmenâ bi-şerâyi'î's-şalavâti ¹⁰ve kerâyimi't-taḥiyyâti * ve 'alâ âlihi ve aşḥâbihi ve't-tâbi'îne ecma'in * ¹¹mâ dâreti's-samevât 'ale'l-arḍeyni *^o Ammâ ba'd 'ilm-i tıbb eşref-i 'ulûmdan ¹²olduğu 'aklen ve naklen şâbit olmuştur; zîrâ 'ulûmuñ şerefi ¹³mevzû'ınuñ şerefi ve maḥşûlinüñ 'uzm-ı kadarı ile ma'lûm olur. ¹⁴'İlm-i tıbbuñ daḥı mevzû'ı eşref-i 'âlem-i ekvân olan ebdân-ı insân olub, ¹⁵her 'aşr u evân ve her diyâr u büldânda benî âdemüñ ol fenn-i celîle ¹⁶eşedd ihtiyâc ile muhtâc oldukları şâbit ve âşikâr olduğu cihetden, ¹⁷'ilm-i ilâhîden soñra 'ilm-i tıbb 'ulûmuñ eşref ve enfâ'ı olduğu vâzih ve 'ayân ¹⁸oldı. Anuñçün ümem-i sâlîfe ve lâḥike-i kıyâsât-ı şâḥîthe ve tecârüb-ü ¹⁹müstakîme ile şînâ'at-ı tıbbuñ faẓilet ve celâleti ve 'uluvv-ı ratbesi bâbında [1b] 'icmâ' eyleyüb, şerâyi' ve düvel-i müteḥâlife ol umûra şehâdet eylediler ²ve daḥı ol fenn-i şerîfi enbiyâ'-i 'uzâm, 'aleyhimi's-şalavati ve's-selâm, ³isti'mâl buyurub, evliyâ ve etkıyâ anlara iktidâ eylediler. Ez-cümle ⁴ḥazret-i kelîm rabb-i raḥîm 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi't-taḥiyyeti ve't-tekrîm ⁵devâ tenâvülinden a'râz ve dârûyî tevekküle teşebbüs ile intizâr-ı ⁶def'-i emrâz buyurdıklarında taraf-ı bârî pîr-yâdın celle na'mâ'uhu, ⁷"*eturîdu an teḫîle ḥikmeti bi-tevekkilke 'aleyye yâ Mûsâ men evda'a'l-menafi'a fî hâzih ⁸i'l-'akâķîr*"^p ḥiṭâb-ı ḥikmet-i nişâbı vârid olduğu*

j İhlas, 112: 3.³²

k İhlas, 112: 4.³²

^l Enbiya, 21: 89'dan.³²

^m Bakara, 2: 286'dan.³²

ⁿ Mûminun, 23: 118'den.³²

^o *El-iktibâsu sū'i an yudamine'l-kelâme şey'en mine'l-Kur'ânî avi'l-hadîsi lâ 'alâ ennehu minhu ve lâ be'se bi-tağyîrin yesîrin fî'l-laḫẓi'l-mukṭebesî li'l-veznî av gayrihi bi-hayşu lâ yaḥrucu'l-ma'nâ el-lâyiku bi-celâleti'n-naẓmî's-şerîfi avi'l-hadîsi ilâ mâ lâ yelîku. İktibâsuñ 'inde'l-fuhûl ta'rîf ve tavsîfi ma'lûm oldukdan soñra resm-i ḥaṭṭa 'arîf olan dâna katında bu münâcâda vâki' olan tağyîr-i yesîr medhûl olmaz.*

^p "Bana tevekkülünle hikmetimi geçersiz kılmak mı istiyorsun ya Mûsâ, bu ilaçların içine yararları yerleştiren kimdir?" (ÇN).

¹ Bu risale İngilizce olarak F. Rosenthal tarafından yayınlanmıştır.⁵⁵

kütüb-i mu'teberede ⁹muşarrahdur. Kezâlik kibâr-ı aşhâbdan İbn Kuteybe'den, rāḍiya-llahu anh, ¹⁰isnād-ı şāḥiḥ ile mervīdūr ki enbiyādan bir nebiyyi şerīf, 'aleyhi's-şalavati ve's-selām, ¹¹ḥāliku'l-kuvvā ve'l-kader der-gāh-ı re'fet penāhına za'findan şikāyet itmekle ¹²taraf-ı kādīr lā-yuzāliden "*en aṭbuḥa el-laḥme bi'l-lebeni ve kullhumā fe-inne'l-kuvvete* ¹³*fihimā*" vārid oldu, ya'nī "lūḥūmdan birinūn ta'yīni ile anı sūd ile ¹⁴ṭabḥ idüb, isti'māl ile anlarda kuvvet muḥarrerdür" deyu vah-yi ilāhī vārid ¹⁵oldı. Rabbū'l-'ibād celle şānuhu insāna laḥm ve lebensiz kuvvet virmege ¹⁶kādīr iken, ol-güne esbāba ta'līk buyurulmaḥ esrār-ı rubūbiyyete maḥmūdūr ¹⁷ve daḥı faḥr-ı 'ālem ve ol ṭabīb-i envā'-i 'ilel ve elem, şallā-llahu 'aleyhi ve sellem, ¹⁸"*el-ilmu 'ilmāni 'ilmu'l-ebdāni ve 'ilmu'l-edyān*"^q buyurub, 'ilm-i ebdāni 'ilm-i ¹⁹edyāna taḥdīm ile edyān şihḥat-i ebdānsız kām olmaḍına işāret-i ²⁰aliyye ve aḥādīs-i 'adīde ile mūdāvāta tenbīh-i şerīf buyurmuşlardır ²¹ve yine kibār-ı aşhāb-ı güzīnden Usāme bin Şureyh'den mervīdūr, rıḍvana-llahu ²²'aleyhimi ecma'tın, ol 'alīlān-ı ümmet-i ḡamm-ḥ'ārī 'aleyhi's-şalavati ve's-selām ²³"*tedāvav i bādallahi fe-innallahe lem yeḍa' dā'en illā vaḍa'a lehu devā'en ḡayre dā'in* ²⁴*vāḥīdin ve huve'l-heremu*"^r rivāyet-i uḥrāda "*tedāvav fe-innallahe lem* ²⁵*yeḥluḥ dā'en illā ḥalaḳa lehu şifā'en illā es-sām*"^s buyurulmuş, sāmıdan murād mevtdür [2a] ¹ve "*kāle 'aleyhi's-selām inne li-küllü dā'in devā'un fe-izā eşābe devā'u'd-dā'i beri'e* ²*bi-zni-llahi te'ālā*"^t ve "*kāle 'aleyhi's-salavāti ve's-selām "mā nezzale Allahu min dā'in* ³*illā ve enzele lehu şifā'en 'alimehu men 'alimehu ve cehilehu men cehilehu*"^u ve bunların ⁴emşālī aḥbār-ı laṭīfe kütüb-i aḥādīs-i şāḥiḥada muşarrahdur. 'Ale'l-ḥuşuş ⁵ol rahmet-i 'ālem ve 'ālemiyānuñ 'aleyhi ve 'alā ālihi ve aşhābihi mine's-şalavāti ezkiḥā ⁶"*ed-devā'u mine'l-kader*"^v buyurdıkları fenn-i mübarek-i ṭıbbda şübhesi olan ⁷aḥmaḳların cemī' şübühātının def' ider ve ba'z selef-i şāliḥin daḥı ⁸"*el-ilmu 'ilmāni 'ilmu't-ṭabī'ati ve 'ilmu's-şerī'ati*"^{w, x} dimişlerdür ve hükemā daḥı "*meṭālib* ⁹iki nev'dür, biri ḡayr ve biri lezzetdür, bunlar bedende şihḥat olmaḍıkça ḥāşıl ¹⁰olmaz" didiler.^y

^q "İlimler ikidir; biri bedenler ilmi, biri dinler ilmidir." (ÇN).

^r "Ey Allah'ın kulları tedavi olunuz, Allah devasını vermediği bir hastalık bırakmaz, biri dışında, o da yaşlılıktır." (ÇN).

^s "Tedavi olun, çünkü Allah, ölüm dışında, şifasını yaratmadığı hiçbir hastalık yaratmamıştır." (ÇN).

^t "Her hastalığın bir ilacı vardır. Hastalık, ilaç hastalığa isabet ederse Allah'ın izni ile iyileşir." (ÇN).

^u "Allah ne hastalık indirmişse onun için şifa da indirmiştir; onu bilen bilir, bilmeyen bilmez." (ÇN)

^v "Deva kaderendir." (ÇN).

^w "Bu haber-i laṭifün ḡoṇçe'-i tayyibe-i nübüvvetden, 'aleyhi's-şalavati ve's-selām,

^x şādir olduğunda ihtilāf olunub ba'z rüvāt-ı kelām-ı kibār olmaḳ üzere rivāyet itmişlerdür. Ammā şikāt-ı muḥdışın ḥadīs-i şerīf olduğuna zāhiblerdür.

^y "İlimler ikidir; biri tabiat ilmi ve biri şeriat ilmi." (ÇN).

^z "Selāṭin-i cihād-ı āyın-ı 'Osmāniyān'dan, ḥalled Allahu ḥilāfetehum ilā yevmi'd-din, Sultān ³u'l-guzāt ve'l-mücahidin, kāhīru'l-kefereti ve'l-müşrikīn ⁴Sultān Süleymān Ḥān, 'aleyhi'r-raḥme ve'l-ḡufrān ⁵ḥazretlerinin iş'ār-ı ḥikmet-şī'ārları ⁶arasında

Fī'l-ḥaḳīka ebdānda şihḥat olmaḍıkça 'ibādet bulunmayub, ¹¹sa'ādet neyl müşkil olduğundan mā'adā lezzet-i bī-beḳā' dūnyā daḥı bulunmaz. ¹²'Ale'l-ḥuşuş a'azz-ı meṭālibden olan tenāsülde daḥı tekāsül bulunur, zīrā ¹³dūnyā için lāzım olan lezzāt ve āḥiret için ehemmi-mühimmātından olan 'ibādāt ¹⁴ve ḡayrāt taḥşīli elbette şihḥat-i ebdān ve selāmet-i ezhān ile olur. Vācib ¹⁵u'l-vücūd'uñ cellet ḳudretu eltāf-ı behiyyesinde şihḥatden ziyāde ni'met olmaz. ¹⁶Fī'l-vāḳi' insān beden ile nefsdan mürekkeb olmaḡın, ikisinūñ daḥı kemāli ḡuyūt ¹⁷ve şihḥat ile müyesser olur ki anların ḡıfzına ve marāz 'arīz olduğda izālesine ¹⁸'ilm-i ṭıbb kāfi, belki insāna 'āyid olan dūnevī ve uḡrevī menāfi'nūñ cümlesine ¹⁹vafīdūr, zīrā fā'ide-i şihḥatden mā'adā bu 'ilmle ḡaḳāyık-ı eşyāya ma'rifet ḡāşıl ²⁰olur. Evvelā teşrīḥden ebdān-ı insānda munderice olan 'acāyib şun-ı ²¹bārī idrāk olunub, ḡıfz-ı şihḥat ve izāle-i marāz cihetiyle nebātāt ve ḡayvānātūñ ²²ṭabī'atlarında vedī'a ḳılınan esrāra vukūf taḥşīl olunmaḡla ḡaḳīm-i muṭlaḳūñ ²³cellet-i ḡikmete ferdāniyyetine ve vaḡdāniyyet ve kemāl-i ḳudretine taḡdīḳ ḡāşıl olub, ²⁴sa'ādet-i 'uzmāya neyl-i küllī bulunur ve ṭabībūñ kendüye 'ā'id olan nef'-i küllīden ²⁵mā'adā ḡayra daḥı menāfi'-i celīlesi vāsıl olmaḡla, sā'ir nāsdan efḍaliyyeti [2b] ¹şābit olur; zīrā her bār 'aṭiyye efḍal olsa, mu'ṭisi daḥı efḍal olur ²ve ber-emrde aḡl olan efḍal olduğ şürette, elbette nā'ibi daḥı efḍal ³olur. Şihḥatūñ ise ni'met-i behiyye olduğ muḳarrer ve anuñ fī'l-ḡaḳīka mu'ṭisi ⁴cenāb-ı rabbī'l-'ibāddur, cellet ḡikmetuhu. Eṭṭibbāz ol sīnā'atdan emr-i ilāḡiye ⁵iktidā ile nā'ib-i menāb-ı ḳudret-i ḡaḳḳ olmuşlardır. Ol cihetden "*ḡayr* ⁶*u'n-nāsi men yenfa'u'n-nāse*"^{aa} feḡvāsına mazḡarlardır. Kibār-ı eṭṭibbā'-i selefden ⁷bāb-ı veşāyāy ṭıbbda tavşīye olunan umūr ile a'āmil olmaḡla ⁸muḡtāclardır. Gerçi bir ṭabīb her ne-ḳadar ḡazīḳ olsa, efrād-ı nāsdan ⁹birinūñ tazeligini ve cemāl ve kemālini ibḳā idemez ve fī zemāninā ṭül-i ¹⁰ömr ta'bīr olunan yüz yigirmi seneye irişdirmeye kādīr olamaz, ¹¹ḳande ḳaldı-ki mevti men' idebile, zīrā ol emr-i muḡāl 'uḳalādan ¹²birinūñ ḡatırına ḡuṭūr itmez. Ammā bir kimse bu fenn-i celīlūñ kavānīn-i ¹³celīlesine 'alā-mā-yenbaḡi ri'āyet üzere ḡareket itdikde, māḍām-ki ¹⁴ecel-i ṭabī'īye menāfi mevti muḳteżī olur, sebeb-i ḡarīcīye müşādefet ¹⁵bulunmaya, bi-emri-llahi te'ālā ecel-i ṭabī'īsi muḳteżāsı üzere mu'ammer olduğ ¹⁶şer'-i mübīne

"Olmaya devlet cihānda bir nefes 'şihḥat gibī" buyurdıkları ḡaḳḳā kelām ⁸u'l-mülük mülükü'l-kelām feḡvāsını işbāt 'itmişdür.

^z "Eṭṭibbā evşāf-ı cemīle'-i beşerden cūd ve kerem ile daḥı müteffiklerdür; zīrā altun ve akça i'ādenlere cevāḍ itlāḳ olduğdu şer'an ve 'aḳlen muḡaḳḳā olmaḡla, ²bi'l-vāsta şihḥatı mu'ṭi olanlara daḥı itlāḳ evlā ve aḡrā olur. Ahvāl-i mezkūreyi Ḳuṭb-ı Şīrāzī, 'aleyhi'r-raḥme, *Ḳulliyāt-ı Ḳānūn* fenn-i sālisinden ḡıfz-ı şihḥat ve izāle-i ³marāz beyān olduğdu faḡlūñ muḳaddimesinde taḡrīf eylemişlerdür. Taḡşīlini murād idenler ol maḡalle mürāca'at eylesünler.

^{aa} "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır." (ÇN).

dağı muvâfıkdur. 'Ale'l-huşûş şıhhat ve selâmet ile ¹⁷geçen 'ömür elem ve sakâmet ile geçen 'ömürden vücûh ile mufaşşal ¹⁸olduğu mübeyyendür. Bundan sonra dağı ma'lûm ola ki fenn-i tıbb ¹⁹eşref-i 'ulûm-i ıztırâriyye olan 'ulûm-ı siyâsiyye cümlesinden ²⁰olduğu mu'ayyen ve müberhendür ki benî âdemüñ fî külli zemânin ve mekân ²¹beķâsına medârdur. Hattâ sultânı'l-enbiyâ ve şeh-n-şâhi melekut ²²mâ yanîku 'ani'l-hevâ enne huve illâ vahyun yuvhî 'aleyhi mine'-ş-şalavâtı ²³ezkâhâ hazretleri "tübâ li-beledin fihi sultanun 'adilun ve tabibun hâziķun ve ²⁴nehrun cârin ve şukun kâ'imetun"^{ab} buyurmuşlardır, zîrâ emâkin ve büldândan ²⁵her birinde nâsuñ cem'ıyyeti elbette sultân-ı 'âdile ve tabîb-i hâziķa [3a] ¹ve aķar şuya ve levâzım-ı insâne bulunur ve alınur ve şatılır ve çâr-süya ²muhtaclardur. 'Allâme'-i Şîrâzî, 'aleyhi'r-raħme, dîbâce'-i Şerh-i Külliyyât-ı ³Kânûn'da bu hadîs-i şerîfi îrâd eyleyüb, meşâhîr-i büldân-ı memâlik-i A'câm'dan ⁴Tebriż şehrinde bu şıfatlar kâmil ve mevcüddur. Ol şehre "Cennetun min ⁵e'l-cinân"^{ac} dinür deyu Tebrîz'i vâsf eylemişler. Ammâ ekrem-i a'âzimi ⁶bilâd-ı Rûm'dan daru'l-hilafeti'l-'aliyye Koştantiniyye ve daru'n-naşr ⁷ve'l-meymene ile mevşûfa olan Edirne ve dârü'l-hilafe'-i kadîmeti ⁸Burûsa'yı behîst-i âsâbı görseler, yahtemil ki her birini Tebrîz'e tercih ⁹iderlerdi. 'Ale'l-huşûş İstânbûl gibi hasretü'l-mülûk olan sevâd-i ¹⁰a'zam ola. El-hamdu-li-llahi te'âlâ zemânımızda şevketlü ve kerametlü pād-şâhimız ¹¹Sultân Muştâfâ Hân, halled-Allahu hilâfeteħu ilâ inkırâzi'd-deverân, ¹²hazretlerinüñ ber-vechle zulme rızâyı hümayûnları yokdur. Nehr-i cârîmüz ¹³dağı İstânbûl'a hâricden kemerler gelüb esvâķdan ve ekşer serâylerde ¹⁴cârî olan şulardan mâ'adâ Kâgadhâne şuyı memdüh-ı 'âlemdür. ¹⁵Sûķ-ı kâ'ime hûd her semtinde tavşif ve ta'dâddan müberrâ ve kuş ¹⁶südinden gayrîsi bulunur didikleri nûkte-i hüveydâdur ve huzzâķ-ı ¹⁷eṭṭebbâ dağı mevcüdlardur.

Sebeb-i te'lif-i kitâb

Żamîr-i münîr, âyîne-i nazîr-i 'ârifân ¹⁸ve hâţîr-ı hâţîr-i hürşîd, tenvîr-i kâmil-âne, hafî ve püşîde degildür ki ¹⁹hâlikü'l-kuvvâ ve'l-kader te'âlâ şânuhu şînâyi'-i tıbbî ġarâyiz-i^{ad} nev'-i beşerde ²⁰maṭbû'a, belki tabâyi'-i sâ'ir hayvânâtda dağı merkûze kılmışdur. Ancaķ ²¹insân ol fenn-i şerîfi tab'en ve ta'allûmen isti'mâl eyleyüb eşnâf-ı hayvânât-ı ²²tabî'at ve ilhâmât cihetiyle 'amele getürürler ve ol 'ilm-i celîlün evvel hüdûş ²³ve keyfiyyet vücûdunda ihtilâfât-ı 'adîde rivâyet olunub, kezâlik şahâyif-i

²⁴kütüb ve defâtire tahrîr ve tedvîni huşûşunda dağı âşâr-ı 'adîde nakl olunmuşdur. ²⁵Ba'zılar "ol 'ilm-i şerîf taraf-ı bârî pîr-yâdin celle erbâbına vahy ve ilhâm [3b] ¹ile vücûd-peżîr olduġına" zâhib olub, ba'zılar "tecride" ve ba'zılar ²"aşhâb-ı 'ukûle-i şâfiyyeden kıyâs ve müşâdefet ile huşûle geldi" didiler. ³Bir cemâ'at dağı "Anı Şîş, 'aleyhi's-selâm, izhâr eyledi. Aña vâlid-i 'âlî şânı ⁴Âdem, 'aleyhi's-selâm'dan mevrûş olmuş-ıdı" didiler. Bu ihtilâfata binâ'en ⁵Câlinûs'dan menķıldur ki *Kitâb-ı Eymân-ı Ebukrât* tefsîrinde "el-bahşu fîmâ ⁶beyne'l-kudemâ'i 'an evveli men evcede şînâ'ate't-tıbbi lem yekun bahşen yesîran" ⁷ya'nî "şînâ'at-i tıbbi evvel kim îcâd eyledi deyu kudemâ beyinde vâķi' olan ⁸baḡş, az baḡş degildür, taşrîhi müşķıldür" demiş. *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakât* ⁹i'l-Eṭṭebbâ^{ae} nâm te'lîf-i laṭîfde dağı kibâr-ı mü'ellifin tıbbuñ vücûd ve huşûlinde ¹⁰umûr-ı mezkûra cümlesinüñ medḡaliyyeti olduġını beyân itdikleri muşarraḡdur. ¹¹Ammâ ibtidâ hâme'-i düzebân ile beyâna getürüb, şahâyif-i kütüb ve defâtire tahrîr ¹²ve tedvîn eyleyen şıķât-ı eṭṭebbâ ittîfâķları üzere ebû'l-eṭṭebbâ ile mükennâ olan ¹³Ebukrât'dur ki ol üstâdu'l-küll 'ibâd-ullaha menfa'at için ol fenn-i şerîfi ¹⁴ķaleme getürüb bezl ve işâ'at eyledi. Andan-şoñra ümem-i müteferriķadan ol ¹⁵fenne iştiġâl iden erbâb-ı 'ilm ve kemâl kendü lisânlarından güncâyîş-peżîr ¹⁶havşala'-i isti'dâdları mertebesi niķe te'lîfât-ı 'adîde vücûda getürmüşlerdür. ¹⁷'Ale'l-huşûş eṭṭebbâ'-i İslâmiyye'den Şeyḡü'l-küll ve fûnûn-ı şettâda pîşvâyi ¹⁸sübûl Ebû 'Alî bin Sînâ ve dağı sâ'ir fużâlâ ol şînâyi'-i bedî'ıyyenüñ ¹⁹ķavânîn-i külliye ve cüz'ıyye ve ķavâ'id-i nazariyye ve 'ameliyye ve fevâ'id-i müfredât ²⁰ve mürekkebât ve 'avâyid-i müdâvât ve mu'âlecât ve sâ'ir levâzımâtını 'ale' ²¹t-tafşîl tebyîn ve iş'âr eyleyüb hıfz-ı şıhhat ve izâle'-i emrâz huşûşlarında ²²yed-i tûlâ izhâr eylediklerinden mâ'adâ, sâ'ir hayvânâta müte'alliķa olan ²³aḡvâli dağı tahrîr ve beyân eylemişlerdür, şakara-llahu sa'yehum. Ez-cümle *Kânûn-ı* ²⁴Şeyḡ-i re'îs bir mecmû'a-i bî-hem-tâdir ki şenâsında şâhib-i kemâl olanlar lâl ²⁵olmuşlardır. Hâl bu minvâl üzere iken yine umûr-ı tıbbiyyeden ba'zısı [4a] ¹belki *Külliyyât*'dan ekşerî herkes istifâde idecek mertebe muşarraḡ bulunmayub ²ba'zısı dağı bî'l-ıķtîzâ fuşûl-i müte'addide yazılmışdur. Ez-cümle eṭfâl-i ³'acîbeti'l-eṭvârûñ tıbbâ râci' olub her vechle bilinmesi lâzım

^{ab} "İçinde adil bir sultan, hâzık bir tabip, akan bir nehir ve kurulu bir pazar olan ülkeye ne mutlu!" (ÇN).

^{ac} "Cennetlerden bir cennet." (ÇN).

^{ad} 'ġarâyiz ġarizenüñ cem'idür. ġarîze ²ġayn-ı mu'cemeden şoñra râ'-i mülmele, ba' dehu ³mu'ceme ile tabî'at dimekdür.

^{ae} ¹ *Uyûnu'l-Enbâ*'da fenn-i celîl-i tıbb beş vechle huşûl-peżîr olduġını taķrîr ve taşrîḡ eylemişdür. Evvelen, ol fennün kavâ'id-i 'adîdesinden ba'zısı ²enbiyâ'-i 'uzâmuñ, 'aleyhimi'-ş-şalavât ve's-selâm ihbârlarıyla bilinmişdür ki anlar dağı vahy ve ilhâm ile vâķîf olub hâlka a'lâm eylediler. Sâniyen, ba'zı kazâyâ dağı ³enbiyâ'-i 'uzâmuñ ġarîde rû'yâyi sâdiķa ile huşûl-peżîr olmuşdur, Câlinûs kendü veca'ı me' def' için rû'yâsında faşîd ile me'mûr olduġı gibi. Şâlişen, ⁴ba'zı aḡvâl dağı müşâdefet ve ittîfâķ tarıķiyle bilinmişdür, Andarômâḡis'ün (Andarômâḡis tiryâķi îcâd iden tabîbün adîdur) yılan etini tiryâķ-ı fârûķa ilḡâķ idüġine sebeb olan umûr-ı selâse gibi. Râbi'en, ba'zı umûr dağı ⁵hayvânâtdan müşâhede olunan ef'âlden aḡz olunmuşdur, yereķân ve vilâdet taşlarınñ hâşşâları ve ihtikân huşûşu gibi. Kısm-ı hâmis Rabbû'l-'ibâd'ün, celle şânuhu, ⁶maḡlûķâtına ilhâm ve hidâyeti ile huşûl-peżîr olan aḡvâldür ki ol cihetden insân ve hayvânât vâsıl olduķları menâf'-ı 'adîde ekşer min an yahşâdur.

olan ahvâlleri ⁴mevâzî’-i mûte‘addidede icmâlen beyân olunmuşdur. Ol za‘îfu’l-ebdân ve’l-ervâh ⁵olan ma‘şûmânun^{af} ‘ilm-i tıbb ihtiyâcları fityân ve şübbân ve kühûl ve şüyûhdan ⁶dağı ziyâde olduğu mu‘karrer iken, anlaruñ tedbîrleri hûşûşunda kibârûñ ⁷müstakill te‘lîfleri bulunmadığı zann-ı gâlib budur ki ahvâlleri bi’n-nisbe ⁸umûr-ı hasîseden olmağla tenezzül itmemiş olalar, yâhûd kibârdan ba‘zî ⁹âşâr bulunduğı şüretde dağı fî zemâninâ şöhet-şî‘âr olmayub külliyyât-ı ¹⁰‘ilm-i tıbb gibi ol-dağı unudulmuş gitmiş ola ve hâ-ke-zâ “yuzhebi’z-zemânu ‘ale’l-ibar ¹¹ve yefnâ el-ilmu fîhi ve yedrusu’l-eşer.”^{ag} El-hâşıl, etfâl hûşûşında her vechle ¹²ihimâm lâzım iken ahvâl-i perîşânlarınuñ bi-hasebi’t-tıbb intizâmına bā’iş ¹³olur müstakillen bir eşere zafer bulunmadığı eelden nāmıku’l-hurûf-ı fakîr ¹⁴ahvâl-i mezkûreyi fikr itdikce ve etfâlden ba‘zî merzâyı gördükce ¹⁵hâtır-ı feyz-i ma‘âsırma lâylı olurdı ki anlaruñ hakıklarında Şeyh-i re’îsüñ ¹⁶ve sâyir kibâr-ı etibbânun mûteferikan yazdıkları tedbîrâtı feyz-i ‘amîm-i ilahî ile celle ¹⁷na‘mâ’uhu cem’ ve tertib eyleyub lisân-ı Türkîde bir mecmû‘a’-i nâfi‘a tahrîr ¹⁸eyleyem tâ ki her-kes ahvâl-i ‘ibret-me’âl-i etfâle vâkıf, belki ekşer-i nâs ¹⁹istihrâc ve isti‘mâline kâdir olub, meşâbe-i ekbâdları olan evlâdlarınuñ ²⁰bi-tevfîki’llahî te‘âlâ şîhât ve ‘âfiyetlerine ve sâ’ir ahvâllerine muvaffak olmağla ²¹nefi‘i ‘amm olub, râhat-fezâyı havâşş ve ‘amm ola. Egerçi ol nev’ ²²şuğla ikdâm ve bu tavr-ı mühimme ihtimâm, işbu âzürde’-i ta’n, a’dâyı ²³beden-hâdd ve mecrûh-ı muhâlib-i mekâyid-i hussâd olan Şifâ’t-ı mahzûn ²⁴‘l-fu’âduñ havza’-i istidâdından bîrûn ve havşala’-i iktidârından ²⁵efzûndur. Ammâ ‘inayet-i bî‘illeti Rabbu’l-ibâde, celle şânuhu, istinâd ve i’timâd [4b] ¹ile mûbâşeret eyleyub, Şeyh-i re’îs’üñ *Kânûn*’unda ve sâ’ir zafer-yâb ²olduğum kütüb ve resâ’il-i mu‘tebereden tedbîr-i mevlûd hûşûşunda bir muhtaşar-ı ³nâfi‘a imlâsına sa’y idub ba‘zı mertebe cem’ ve telfîk itmiş-idüm. ⁴Lakin ‘alâyık-ı rûzgâr ve hilâf-ı gerdîş-i gerdün-ı sitem-kârdan nâşî ⁵cem’iyyet-i hâtır hâlel-pezîr olub, ‘ale’l-huşûş sefer-i hayret eşer-i Bec ⁶vuķû’ından soñra mûmtedd vâkı’ olan seferlerde bu fakîr dağı riyâset-i ⁷tabâbet-i orduyı hümâyûn münâsebeti ile bir kaç sene mûte‘âkıben ⁸“es-seferu kıt’atun mine’s-saķar”^{ah} miñnetine mübtelâ olduğum eelden kalb-i ⁹nâ-tüvânun cem’iyyeti bi’l-külliye perîşân olmağla ‘alâ mâ huve’l-me’ mül silk-i ¹⁰tahrîre irtibât ve intizâm müyesser olmayub o müsvedde olunan

¹¹evrâk-ı perîşân verâ’-i perde’-i hicrânda kalmağla üzerine ‘anâkib-i nisyân ¹²perdelere çekmişdi. Tâ ol zemân sa‘âdet aktaran ki ‘inayet-i bî-gâyet-i ¹³rabbânî ve eltâf-ı ‘aleyh-i subhânî mülket-i İslâm’uñ nizâm ve intizâmına ¹⁴ta‘alluk itmekle ufuk-ı felek’l-burûc vekâlet-i ‘uzmâdan sitâre’-i sa’d vezâret-i ¹⁵kübrâ zuhûr ve maşrık-ı saltanat-i mülket-i İslâm’dan âhter-i naht ve devlet-i ¹⁶‘âlem ârâ-i tulû’ idub şebb-i deycür fitne’-i a’dâ’-i dîn şubh-ı nuşret ¹⁷ve feth-i mübîne^{ai} mübeddel oldu, ya’nî ber-düstür-ı âsmân-ı rûtbet ve ber-âşaf-ı ¹⁸âf-tâb-ı münâkķibet, vezâret-penâh, sa‘âdet-i dest-gâh, ğıyâşu’d-dünyâ ¹⁹ve’d-dîn, gavşu’l-İslâm ve’l-müslimîn.

Naẓm

²⁰Huseyn-i ism ve Hasen-i tal’at * ‘Aliyyi Murtezâ sîret, cihâr-yâr-ı haşlet * Müsteşâr-ı Muştafâ Hânî ²¹der-gâh-ı felek * ‘unvân-ı dîn ve devletün şadr-ı ‘âlî-şânı * ve bâr-gâh-ı büleñd-i eyvânı * ²²mülk u milletün müdebbir ve nigeñ-bânı * vezîr-i ferîşte-i ahlâk * mañdûmu’l-vüzerâ ²³bi’l-irş ve’l-istiħķâķ

Şi‘r

²⁴Varîşe’l-vîzerâtı kâbiren ‘an kâbirin * ke’r-rumhî unbûben ‘alâ unbûbî

²⁵Edâma’llahu silsiletehu fî’ş-şadâreti’l-‘uzmâ * teşrîf-sâz mesnedi^{aj} [5a]

¹vekâlet-i kübrâ olduķlarında kal’u kam’ a’dâ’-i dîn ve icrây-ı ahķâm-ı şer’-i ²seyyidi’l-mürselîn içün ref’-i râyât, gazâ ve cihâd ve naşb-ı sürâdikât ³cidd ve ictihâd itmekle, ol kâhramânı’l-vüzerânun şavletinden ‘ale’l-huşûş ⁴bundan âkdem Sâķız muhârebesinde şadır olan dest-i bürd-i nerîmâneleri ⁵zuhûrından şarķan ve ğarben kalub erbâb-ı küfr ve fesâda ru’b ve hirâs ⁶müstevlî olub her bir ol-ki şâhibleri tâlîb-i şulh ve şalâh olmağla ⁷ber-muktezâyı himâyet-i mülk ve millet me’müllerine ruķşat i’tâ olunub ⁸cenâb-ı mükremet-me’âb, re’îsu’l-küttâb Râmî Mehemmed Efendi dâ’îlerini ⁹ol hizmet-i müstaşsine’-i dîn ve devlet temşiyeti içün ta’yîn buyurmuşlar idi. ¹⁰Tevfîk-i rabbânî refîķleri olub hasen-i tedbîrleriyle ol hizmet-i celîle ‘alâ ¹¹ahseni’l-vücûh şüret-pezîr olduķda, fitne ve fesâd ve ihtilâf ber-taraf ¹²olmağla mizâc-ı pür-i tîlâl-i ‘âlemden emrâz-ı ‘adâvet ve ‘udvân ve ‘ilel-i cenk ve cidâl ¹³pür-tuğyân mündeñ’a olub kemâl-i i’tidâlde yüz tutduğı eelden halk-ı cihân ¹⁴ser-â-ser mesrûr ve ħandân oldılar. Bu el-‘aceb ħikmetdür ki ol ħâ’î

^{af} ¹Kudemâ anlaruñ ibtidâ zuhûrlarını rûzgâr-ı ‘âşif ²hübubunda açılmış meyve ağacı çiçeklerine ³teşbih iderler ki bi-emri’llahî te‘âlâ ol şikûfe ⁴ler-ki ekşeri mu’riz-ı zevâlde bulunmağla dö ⁵kilür, bākî kalub, müşmir olanları kalîl olur.

^{ag} “Zaman ibretleri geçer ve ilim onda yok olur, izler onda silinir.” (ÇN).

^{ah} “Cehennemden bir parça olan sefer.” (ÇN).

^{ai} ¹Şehr-yâr-ı enbiyâdan ‘aleyhi mine’s-salavâtî ezķâh ²Hudeybiyye’de vâkı’ olan şulh ‘ulemâ’-i dîn ³feth-i mübîn ‘add itmişlerdür ki süre’-i Feth-i şerîf ‘anı mübeyyindür.

^{aj} “Vezirlik büyüken büyüğe, boğum üstüne boğumlu bir mızrak gibi miras kaldı / Allah onun soyunu yüce sadrazamlığın şerefliendirici mevķinde devam ettirsin.” (ÇN).

beyze'-i ¹⁵İslâm ve ol mâye'-i emn ve emân, pür-intizâmı nâm-ı sa'îd ve ism-i sâmilî ¹⁶olan lafz-ı mübârek Hüseyn ka'ide'-i hisâb-ı ebced üzere 'aded-i lafz şulha ¹⁷mutâbık yüz yigirmi sekiz bulunduğu şalâh-ı âlem ve rahât-ı efrâd, eşnâf-ı ümem, ¹⁸naş-ı nigîn, hâtem-i baht ve devletleri olduğına delîldür ve Nizâmü'l-Mülk ile ¹⁹mevşûf olmak ol şâhib-i şâ'ib tedbîrûn şân-ı âlîlerine elyâkdur ki ²⁰ol vaşf-ı şerîf dahı hisâb-ı mezbur üzre 'aқdine muvaffak oldukları ²¹şulhuñ târîh-i itmamına muvâfık biñ yüz on iki vâkı' olmuşdur. Zât-ı ²²hüceste şafâlarına kahramânü'l-mâ' ve't-îñ dinilmek evlâ ve ahrâdur ki ²³muқaddemâ işâret olunduğı üzre vekâlet-i 'uzmâlarından muқaddem kapudânlıkları ²⁴âleminde Sâkız huşuşî muhârebesinde küffâr-ı hâk-sâr rüy-ı deryâda âteş-bâzlık ²⁵iderken âb-ı tîğ-i bürrânla cümlesini söndürüb, ekşer melâ'îni dâru'l-bevâra [5b] ¹göndermekle ol diyâr-ı nâzenîni tekrâr muқarrer-i ehl-i İslâm eyledikleri ma'lûm-ı ²cümle'-i enâmdur. Eger ol gerdün-ı vezâretüñ mâhı âl-i Selcuқdan 'ahd-i mülk-i ³şâhîde bulunsalar idi, nizâmü'l-mülk ile mevşûf olan vezîri Nizâm-ı ⁴Mülk'i bunlardan ta'allüm idiydi. Büzür-i cemher bunların zemân-ı şevket-i iktirânlarında ⁵gelse hırâset-i mülk ve millet ne tâtîkle müyesser olduğunı idrâk idiydi. ⁶Şâhib bin 'Abbâd ol şehsuvâr-ı meydân-ı fazâ'il ve 'irfânı görse, fazîlet ⁷iddi'âsından ferâğat idüb ve hâtim-i tâ'î ol âf-tâb-ı cüd ve nevâlûñ 'aşrında ⁸bulunsaydı, saḡâ nâmını yâd itmeye idi. Şeyḡ İbn Sînâ zemân-ı behcet ⁹ve senâlarında ḡâzır olub ol düstür-ı âlî-şânüñ divân-ı übbühet-i bünyânında ¹⁰ḡânün-ı dîn ve devlete itdikleri ri'âyeti görseydi, emrâz ve 'ilel-i şükûk ¹¹bî-maḡallden Şifâ ve Necât bulub, iktinâş-ı envâ'-i fazâ'il ve ihtiyâr-ı eşnâf-ı ¹²kemalât idiydi, zîrâ ol âşaf-ı mülk-i simâtuñ kelâm-ı ruh-baḡşâları ¹³dem-i 'İsâ gibi ḡayât-efzâdur ki bir söz ile hezar-dil-mürdeyi iḡyâ iderler ¹⁴ve niçe merzâyı aşḡâb-ı emel vü recâyâ bî-zahmet edviye'-i 'aқâḡîr-i kelime'-i ḡayyibe'-i ¹⁵cân-fezâları bir anda baḡşende'-i ḡânün-ı şifâ olur ve mu'âlece ve müdâvâtında ¹⁶eḡḡbâyı cihân ve ḡikmet-i endüzân-ı devrân ve eleh ve ḡayrân ḡaldıkları merzâyı ¹⁷erbâb-ı recâ ednâ işâretleriyle 'ilâc ve devâ bulurlar.

Nazm

¹⁸Lâ yudriku el-vâşıfu'l-muḡḡariyyi ḡaşâyışehu

Ve in yeku sâbıḡan fî kullimâ vaşafâ ¹⁹ḡalleda-llahu devletehu

Ve edâme 'alâ ru'ûsi'l-'ibâdi baştatahu

Ve lâ zâlet a'lâmu'l-feḡâ'il ²⁰ve'l-cihâdu menşûreten bi-beḡâ'ihî

Ve mâ beriḡe'n-naşru ve'z-zaferu maḡrûneten maḡrûneyni bi-âra'ihî^{ak}

²¹El-ḡaşıl ol vekîl-i a'zam, saltanat-ı 'uzmâ ve ol şadr-ı ekrem ve hüceste-i şıfât ²²ve devlet-pîrâ, câmi'-i sa'âdet-i dîn ve dünyâ ve ḡayiz-i envâ'-i kemalât-i ârâ oldukları ²³eclden, sâye'-i übbühet ve devlet ve zıll-ı zalîl-i re'fet ve merḡametlerinde ḡalk-ı âlem, ²⁴vâşıl-ı rahât ve şâd-mânî oldukları *ke'ş-şemsi fî vasaḡi'n-nehâr zâhir ve âşḡâr*,^{al} ²⁵'ale'l-huşuş ḡa'ife'-i şerîfe'-i 'ulemâ ve fırḡa'-i laḡife'-i şu'arâ ve sâ'ir aşḡâb-ı ma'ârif [6a] ¹ve erbâb-ı letâ'ifüñ ḡunçe'-i cenânları nesâyim-i in'âm ve iḡşânlarıyla şiküfte ²ve ḡandân ve her birinüñ ḡâḡır-ı maḡzûn ve dil-i şikeste ve maḡbûnları envâ'-i ³mekârim ve in'âmılarıyla mebrûr ve şâdân olmaḡla, bu 'abd-ı kadîmleri dahı ⁴bî'l-vâşıḡa mazḡar-ı luḡf ve mürüvvetleri olduğum eclden, kuvvâyı müdrike-i ⁵müknet ve iktidâr taḡşîl itmekle 'âleme mebzûl olan envâ'-i mürüvvet ⁶ve iḡşânlarından şıbyân dahı ḡişse-dâr olub, bi-fazlı-llahi te'âlâ efḡal-i ⁷'aḡiyye olan şıḡḡatden behre-yâb olsunlar içün tekrâr tettebbu'ı ḡavza'-i ⁸ḡudretimden olan kütüb ve resâ'il tefahḡuş olunub, 'avn-i rabbânî ile bi-ḡasebî'l-vus' ⁹ve't-ḡâḡa ol te'lîf-i laḡifüñ cem' ve tarşîfine şarf-ı maḡdûr eyledüm. 'İnayet-i ¹⁰bî-'illet-i der-ḡâḡı re'fet-penâḡ rabb-i müte'âliden celle na'mâ'uhu tazarru' ve niyâz ¹¹olunur ki eşnâf-ı 'ibâdından her ferde nâfi' bir nüşḡa'-i mecmû'atî'l-menafî' kılmagla ¹²emzice ve ebdân-ı enâma sebeb-i selâmet ve vesîle'-i ḡıfz ve şıḡḡat eyleye. *"İnnehu ¹³re'ûfun bi'l-'ibâdi"*^{am} nazar-ı enverleriyle şeref-yâb olan aşḡâb-ı fazl ve 'irfândan ¹⁴me'mûldur ki bi-ḡasebî'l-beşeriyye sehv ve nokşân vâkı' olan yerlerde 'uyübuna nigerân ¹⁵olmayub, işlâḡına luḡf-ı 'amîm buyuralar ve kuvvetü'l-a'yunları olan evlâd-ı ¹⁶kirâmları aḡvâlinde muḡḡac oldukları tedbîre bu mecmû'a'-i nâfi'a müḡâla'asıyla ¹⁷muvaffak olub menfa'atî müşâhede olundukda ümîddür ki muḡarririni ve bâ'is-i taḡrîr ¹⁸olan ol zât-ı hüceste-i şafâyı du'âyı ḡayr ile yâd ideler. *Va'llahu'l-müste'ân* ¹⁹ve *'aleyhi't-tuklân ve mâ tevḡîḡi illâ billâhi* *'aleyhi tevekkeltu ve huve rabbu'l-'arşı'l-'azîm*.^{an} ²⁰Bu kitâb-ı şıḡḡat-ı nişâb, bir muқaddime ve behişt-âsâ sekiz bâb ve bir ḡâtimeye ²¹maḡşûr olub bî'l-münâsebeti ve'l-maḡşûd *Tedbîru'l-Mevlûd* ile müsemma kıldı.

²²Muқaddime

Ber-muḡteżâyı ḡikmet bâliḡâ-i şamedânî envâ'-i ḡayvânât, 'ale'l-huşuş ²³eşref-i maḡlûḡât olan insân

^{ak} "Bir şeyi aşırı övüp anlatan onun özelliklerini kavrayamaz / Önceden her şeyini anlatmış olsa da / Allah onun devletini daim ve baki eylesin / Ve onun gücünü kulları üzerinde devam ettirsin / Fazilet ve cihadın önde gidenleri o kaldıkça kalsın / Zafer ve yardım her zaman onun görüşleriyle bir olsun." (ÇN).

^{al} "Gün ortasındaki güneş gibi." (ÇN).

^{am} "O kullarına merhametlidir." (ÇN).

^{an} "Allah kendisinden yardım istenen ve kendisine tevekkül edilendir. Allah'tan başka yardımcım yoktur. Ona tevekkül ettim. O yüce tahtın sahibidir." (ÇN).

zükürân ve nisvâna maksûm olub erkek ²⁴ile dişinüñ izdivâcları ve mādde'-i zirâ'at hâşıl itdikleri evkât-ı ²⁵bülüğları ve tarafeynün mizâcları muktezâsı olan ba'zî ahvâlleri beyanındadır [6b].

¹Bâb-ı evvel: Umûr-ı tenâsül beyânında olub altı faşlı müştemildür.

Faşl-ı evvel: ²Cimâ'uñ menfa'at ve muzırratı ve vaqt-i muvâfıķı beyanındadır.

Faşl-ı sanî: ³Za'f-ı bâh ya'nî nokşân-ı cimâ' beyanındadır.

Faşl-ı sâlis: Nokşân-ı bâhuñ ⁴mu'alecesi ve bâha kuvvet viren ba'zî müdâvât beyanındadır.

Faşl-ı râbî: ⁵Bâhi kat' iden ve gebelige mâni' olan eşyâ zikrindedür.

Faşl-ı hâmis: ⁶Akr ya'nî evlâdı olmayan âdemlerüñ ahvâlleri beyanındadır.

Faşl-ı sâdis: ⁷Ba'zî mürettebe mu'alecâtları ve hâble mu'tn olan müdâvâtı beyanındadır.

⁸Bâb-ı sanî: Hamle ya'nî gebelige müte'allika olan ahvâl beyânında olub üç ⁹faşlı müştemildür.

Faşl-ı evvel: Gebelige delâlet iden 'alâmetler ve bi-emri-llahi te'âlâ hâmil ¹⁰olduğı cenîn erkek mi yâhûd dişi mi bi't-tecribe mahsûsa olan ¹¹ba'zî 'alâmetler beyanındadır.

Faşl-ı sanî: Recâ didikleri maraz beyanındadır.

¹²**Faşl-ı sâlis:** Ol marazuñ ba'zî mürettebe mu'alecatı beyanındadır.

Bâb-ı sâlis: ¹³Cenîne müte'allika olan ahvâl beyânında olub tokuz faşlı müştemildür.

¹⁴**Faşl-ı evvel:** Mādde'-i hilkat-i ceninde felâsife ile etıbbâ miyânlarında ve beyn ¹⁵e'l-etıbbâ dahı vâķı'a olan ihtilâfât-ı 'adide beyanındadır ya'nî ricâliñ ¹⁶nuţfesi gibi nisvânuñ dahı menîleri olur mı ol huşûşda muhtâr-ı ¹⁷ül'l-ârâ ne-vechle olduğı beyanındadır.

Faşl-ı sanî: Menîlerüñ maddelerinde ¹⁸ve mevzi'-i tekevvünlerinde olan ihtilâfât beyanındadır ya'nî menî mücerred kandan-mı ¹⁹mütevellid olur, yohsa ahlâţ-ı erba'adan hâşıl olan ruţûbet-i şâniyeden-mi ²⁰ve a'zâdan kankı mevzi'de mütevellid olur ve ne mahallde nuzc-ı tamm bulur ²¹mezâhib-i muhtelif üzerine beyân olunduğda mecânîn-i mülâhidenüñ süre'-i kerîme'-i ²²târiķde "*Felyanzuri'l-insânu mimma hulika. Hulika min mâ'in dâfikin. Yahrucu min beyn* ²³*i's-sulbi ve't-terâ'ibi*"^{ao} el-âyet-i naşs-ı kerîmine hâşâ dahıl ve ta'arruzları muţlak ²⁴cehâlet ve mel'anetlerinden neş'et itdiğı beyanındadır.

Faşl-ı sâlis: ²⁵Cenînün keyfiyyet-i hilkatleri ve ol

tekevvün iden 'uzvları ve cesedleri [7a] ¹itmâmına degin kaç tavr mürür eylediğı beyanındadır.

Faşl-ı râbî: Ol ²altı tavr kac günde tamâm olur ve cenîn kaçınıcı ayda toğar müddet-i vilâdet-i ³tabî'nün miķdârı ve sekizinci ayda toğan veled ekseriyyâ mu'ammer olmadıģınıñ ⁴illeti beyanındadır.

Faşl-ı hâmis: Müddet-i hilkat ve vilâdet-i ceninde erbâb-ı ⁵nücüm ve hisâbdan naķl olunan rivâyetler beyanındadır.

Faşl-ı sâdis: ⁶Rahm-i mâderde cenîni muhtî olan gışâlar beyanındadır.

Faşl-ı sâbi: ⁷Cenînün bi-zni hâliķihi zükûret ve ünşeti ve cüsselerinüñ 'izamu ve şığarı ⁸ve kâmetlerinüñ tûl ve kışarı 'illeti beyanındadır.

Faşl-ı şâmin: Mevlüduñ ⁹babasına ve anasına ve sayire müşâbehetinüñ 'illeti ve şûret ve sîretinüñ ¹⁰hüsnü ve kubhı ve hey'et-i nev'iyyesine muhâlif şûretde bulunmasına bâ'is ¹¹olan ahvâl beyanındadır.

Faşl-ı tâsi: Tev'em ya'nî ikiz toğan tıflıaruñ ¹²ta'addüdine bâ'is olan ahvâl beyanındadır.

Bâb-ı râbî: Tedbîr-i havâmil ¹³beyânında olub dört faşlı müştemildür.

Faşl-ı evvel: Hâmile olan hâtûnlaruñ ¹⁴tedbîrleri ve hıfz ve hırâsetleri beyanındadır.

Faşl-ı sanî: Sakı vâķı' ¹⁵olan hâtûnlaruñ tedbîrleri beyanındadır.

Faşl-ı sâlis: Vilâdetün 'usretine ¹⁶sebebe olan eşyâ ve toğurmağı âsân iden mu'alecât 'ale'l-huşûş tıfl ¹⁷şekl-i tabî' üzere çıķmadığı şûretde yâhûd rahm-i mâderde iken ölmüş ¹⁸bulunduğı hâletde kâbileyeye ya'nî Türkçe ebe didikleri hâtûnlara lâzım ¹⁹olan tedbîrât beyanındadır.

Faşl-ı râbî: Nüfesânun ya'nî toğuran ²⁰hâtûnlaruñ tedbîrleri 'ale'l-huşûş ibtidâ meşîme ihrâcına takayyüd olunmanuñ ²¹lüzümü beyanındadır.

Bâb-ı hâmis: Mevlüduñ vilâdeti hîninde ve ba'dehu lâzım olan ²²tedbîrâtı beyânında olub on faşlı müştemildür.

Faşl-ı evvel: Tıfl vücûda ²³geldikde evvel emrden göbegi kesmek lâzım olmağla ne-vechle kesilür ve ne ²⁴şekl bağlanur ve ol hinde ve göbegi düşükdüden soñra üzerine edviyeden ²⁵meshûken ne güne devâ ekilür ve tıfluñ bedenine tuz ekmek yâhûd tuz şû ile [7b] ¹ğasl itmek ne-vechle olur anlaruñ beyanındadır.

Faşl-ı sanî: Kundağa ne ²keyfiyyet ile şarılur ve cemî' a'zâsı ne güne terbiyye olunur ve hammâma ³ne keyfiyyet ile konur, ol umürda kâbilenüñ üzerine lâzım olan ef'âl ⁴beyanındadır.

Faşl-ı şâliş: Ol eşnâda ber-muktezâyı şer'-i muṭahhar-i ⁵Muştafavî 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve aşhâbihi mine's-şalavâtî ezkāhā kavlen ve fi'len ⁶icrâsı lâzım olan umûr-ı dîniyye'-i müstahsene beyânındadır.

Faşl-ı râbî: ⁷Etfâlün icmâlen tedbîrleri ya'nî nevm ve yaḳazâları ve beşiklerine püşide ⁸kılınan örtünüñ nâfi' olan levni ve uyutmak hüşüşunda tahrîk-i ḥafîf ⁹ve taḡannî-i mü'eşşir ve laṭîf lüzümü ve ba'zî umûrı beyânındadır.

Faşl-ı hâmis: ¹⁰Mümkin olduğu şürette tıfı kendi vâlidesi emzirmesinüñ hüşniyyâtı ¹¹ve emzirmenüñ evkâtı ve çok emzirmenüñ maḡarratı beyânındadır.

Faşl-ı sâdis: ¹²Dâye ittiḥâz olunduğı şürette ol dâyenüñ sıḥḥat-i mizâc ve ḥadâseti sinni ¹³ve ḥüsnü ḥulḳ ciheti ve toḡurdıḡı veledüñ şıfatı ve sâ'ir lâzım olan şurûṭ ¹⁴ve kuyûdı beyânındadır.

Faşl-ı sābi: Eger vâlidesi ve eger dâyesi sūdleri kemiyet ¹⁵ve keyfiyyet cihetiyle ḥâliş olub ḡidāya şâliḥ olmaḡa muḥtâc olmaḡın sūdün ¹⁶eşnâfi ve memdüh olan evşâfi beyânındadır.

Faşl-ı şâmin: Murzî'anuñ ¹⁷lâzım olan tedbîrleri ve sūdleri kıllet ve redâ'et cihetiyle fâsid olduğu ¹⁸şürette mu'âleceleri beyânındadır.

Faşl-ı tāsi: Etfâlün tafşilen ¹⁹terbiyye ve tedbîrleri ve müddet-i rezâ'ları ve tedricle ṭā'ama alıḡdırmanın ²⁰ve südden kesmenüñ evkâtı ve nühûz ve kıyāma isti'dâdları maḡallinde ²¹tahrîkleri aḡvâli beyânındadır.

Faşl-ı āşir: Memelere 'arız olan emrâz ²²ve mu'âlecâtı beyânındadır.

Bâb-ı sâdis: Etfâle 'arız olan emrâz²³ beyânında olub dört faşlı müştemeldür.

Faşl-ı evvel: Ser-tâ bi-kadem her bir 'uzva ²⁴maḡşûşa olan emrâzı cüz'iyeleri ve ol emrâzuñ esbâb ve 'alâmât ²⁵ve mu'âlecâtı beyânındadır.

Faşl-ı şânî: 'Uzv-ı vâhide maḡşûşa olmayub [8a] ¹cemî' bedene şâmil yâḡûd a'zâdan her ḳankı 'uzv olursa olsun ²ḡudûşı mümkin olan emrâz-ı külliye beyânında olub emrâz-ı külliyyeden daḡı ³ḡummeyatüñ vukû'ı keşir olmaḡla, ol 'illet-i mütenevvi'anuñ aḡvâli ve şıbyāna ⁴'arız olan eşnâfi beyânındadır.

Faşl-ı şaliş: Emrâz-ı 'âmmeden cüderî ⁵ve ḡaşbe ya'nî çiçek ve kızamık didikleri marâzlar ve esbâb

²³ ¹Ma'lûm ola ki insāna 'arız olan emrâz vâkî' oldukları ²maḡall i'tibârıyla iki kısma münkasıme olub, zirâ emrâzdan ³ba'zısı 'arız oldukda cemî' bedene şâmil olur, sıtma gibi ⁴ve ba'zısı şâmil olmaz. Ammâ bedenden her ḳankı 'uzvda olursa ⁵olsun ḡudûşı mümkin olur çabânlar ve şişler ⁶ve sivilciler gibi, anlara emrâz-ı 'amm ve emrâz-ı külliye ⁷dirler. Ba'zısı daḡı başdan ayaḡa inince her bir ⁸'uzva maḡşûş olub ol marâz āḡer 'uzvda ⁹bulunmaz, sudâ'ıñ başda ve kulâ'ıñ aḡızda ve ḡunnâkuñ ¹⁰boḡazda bulundukları gibi, anlara emrâz-ı ḡâssa ¹¹ve emrâz-ı cüz'iyeye ¹²dirler.

ve 'alâmât ⁶ve mu'âlecâtı beyânındadır.

Faşl-ı râbî: Bu mezkûrâtan ma'adâ 'âmme'-i ⁷bedende vâkî'a olan evrām ve bûsûr aḡvâli ve esbâb ve 'alâmât ⁸ve mu'âlecâtı beyânındadır.

Bâb-ı sābi: ḡummâ'-i vebâ'iyye ve ṭā'ün didikleri ⁹dâ'-i 'uzâl beyânında olub iki faşlı müştemeldür.

Faşl-ı evvel: Anlaruñ ¹⁰ta'rîfleri ve semâvî ve arâzî esbâb ve 'alâmâtı beyânındadır.

Faşl-ı şânî: ¹¹Mümkin olduğu mertebe mu'âlecâtı beyânındadır.

Bâb-ı şâmin: Şıbyānuñ ¹²te'dīb u terbiyyeleri beyânında olub kezâlık iki faşlı müştemeldür.

¹³**Faşl-ı evvel:** Bülûḡa müntehî oluncaya deḡin terbiyyeleri beyânındadır.

Faşl-ı şânî: ¹⁴Ba'de'l-bülûḡ lâzım olan mu'âmeleleri beyânındadır.

Ḥātime: 'Arabîde ¹⁵esnān ve 'ömr ta'bîr olunub Türkce yaş didikleri müddet ve anuñ aḡsāmı ¹⁶ve ecel-i ṭabî'î ve iḡtirāmîleri aḡvâli ve sinîn-i 'ömrleri yüz yigirmi ḡudûdını ¹⁷geçmek şaḡiḡ olduğu beyânındadır.

El-muḳaddime

Ma'lûm-ı ul'l-ārâdur ki Ḥālik ¹⁸u'l-eşyâ' celle na'mā'uhu envā'-ı ḡayvānāta 'ale'l-ḡuşuş eşref-i maḡlûḳât olan ¹⁹insāna zûḳûret ve ünûset ile izdivâc virüb ṭarafeynden mādde'-i zirâ'at-i ²⁰nesl ḡalḳ itmekle ilâ āḡiri'd-dehr silsile'-i tevālûd ve tenâsüllerine bekâ iḡsān ²¹eyledi ve daḡı 'inayet-i ezeli bi'n-nisbe a'del-i emzice olan nev'-i beşerde ²²nisvānuñ mizâcları zûkrānuñ mizâclarından ebred ve erṭeb olmasına ta'alluḳ ²³eyledi, tā ki burûdet ve ruṭûbetlerinin izdiyâdlarından nâşî bedenlerinde ²⁴ḡayz ḳanı ıtlâḳ olunan fazlâ-i dem müctemi' olub ḡîn-i ḡamlde ṭarafeynüñ ²⁵menîlerinden mā'adâ mādde'-i tekevvin-i cenîne her vechle medâr ola, zirâ ol ḳan [8b] ¹gebelik vaktinde rahmüñ içinde muḡtebes olub cenînüñ² cüşsesinde ²lahm ve şaḡm ve simen gibi ba'z a'zâsınuñ mādde'-i ḡilḳatı olduğundan ³ḡayrî ruh-ı pür-fütûḡ ifâza olunub ḡayât buldukda, cenîn ḡidāya ⁴muḡtâc olmaḡla şâfîsi aña ḡidā olur ve vilâdet zemānı yakın geldikde ⁵ol ḡidāya şalâḡiyyeti olan ḳanuñ bir miḳdar daḡı vâlidesinüñ memelerine ⁶şu'ud idüb süde mübeddel olur. Toḡdukdan soñra daḡı ḡidāya şâliḡ ⁷olanı fi'l-cümle şu'ud itmekle şîr-i şîrîn olub mādde'-i neşv ü nemâ ⁸olur, zîkr olunan fevâ'ide şalâḡiyyeti

²⁴ ¹Cenîn cümün fethâ ve nünün kesriyle fa'lîl vezninde olub kesr-i cîm ve teşdîd-i nûn ile cîn lafzından müştakkıdır ki bi-hasebi'l-luḡa gizlenmek ve müstetir olmak ma'nâsnadır. Veled daḡı rahm-i mādederde müstetir olmaḡla vücûda gelinceye dek cenîn ıtlâḳ olunur ve vücûda geldikten soñra yitirmege ²başlayıncaya dek tıfl, ba'dehu şabî dirler. İnsānuñ müddet-i 'ömrleri sekiz kısma münkasıme olub her bir kısmı bir lakab ile mülâḳḳab olduğu ḡātime ³tafşilen zîkr olunmuştur.

olmayan kanuñ dañı cenñ rahmi 9mâderde iken cüssesiniñ hırâsetinde ve ba'dehu hñn-i vilâdetde niçe menfa'atı 10olmağla, cenñ vücûda gelinceye degin mañbûs kalub ol mañhalde ve dañı 11şoñra rahmden taşra akar gider, añā demi nifās dirler. Sā'ir ezmānda ya'nī 12gebelik bulunmadığı evkâtda mäh-be-mäh vaktiyle cereyān ider, añā hayz 13kanı ıtlāk olunur. Eger nisvān dañı ricāl gibi müstahkemü'l-harāre olalar idi, 14evvel mādde'-i bedenlerinden mütehallile olub cenñniñ mālzemesi mefkûd olur 15idi. Fā'ide'-i celile'-i mezkûreden mā'adā nisvānuñ kıyām-ı menzile sa'y ve ihtimām 16ve muşālih-i beyte ve terbiyye'-i evlāda takayyüd-i tāmmları dañı mizāclarınıñ burûdet 17ve ruṭubetlerinden neş'et itmişdür. 'Allāme'-i Şirāzī, 'aleyhi'r-rahme, Şeyh'ün Kānūn'da 18kitāb-ı evvelden fenn-i evvelden ta'līm-i şalışden üçüncü faslda emzice'-i insān beyānı 19intihāsında "ve emmā el-ecnāsu fi ihtilāfi emzicetihā fe-inne'l-unāş ebredü emziceten min 20e'z-zukûri ve li-zālike kaşarne mine'z-zukûri fi'l-hilkati ve'rtebe fe-li-berdi mizācihinne 21yekşuru fuṣūlühunne"ar kavlleri şerhinde nisvānuñ mizācları ricālūñ mizāclarından 22ebred olduğunu yedi vechleas istidlāl eyleyüb ruṭubet-i fazliyye ictimā'ını burûdet 23levāzımından kılmışdur. Bundan şoñra ma'lūm ola ki cins-i nisvān bālīga olub 24hayzları cereyāna başladıktan şoñra gebe olmağa müsta'ide olurlar ve hadd-i 25iyāsa irişüb görümden kesildikten şoñra gebelikden kalurlar. Ammā erkekler [9a] 1her ne kadar pîr ve nā-tüvān olsalar āhîr-i ömrlerine degin evlād getürmege 2müsta'iddlerdür. Ancak 'ālem-i pîride hāşıl olan veled ekşeriyā üñşî ve za'tfet 3ü'l-cüsse olur ve ricāl ve nisvānuñ ibtidā'-i bulūğları kuvvet ve za'f-i 4ebdān ve tefāvüt-i büldān münasebeti ile mütefāvit olub ricāl müddet-i ömrinde 5ekşeriyā on dört ile on beş hudūdlarında bālīg olurlar. Ammā nisvān onuncı 6seneden on beş yaşlarınıñ intihāsına degin bulūğa müsta'iddelerdür. Ba'zî 7kızlar on yaşında bālīga olub görüm görürler. Ba'zilar on birinde ve ba'zısı on 8ikisinde ve on üçünde görürler, elbette on beşi tecāvüz itmedin bulūğa 9irışürler. On yaşlarından mukaddem kan görünse görüm degildir, nezf-i dem 10tesmiye olunur. On beş yaşlarınıñ tecāvüz idüb kan gelmege ihtibās-ı dem-i hayz 11ta'bîr olunur, Türkce tutkun dirler. İki

ar "Ammā bi-hasebi'l-ihtilāfi'l-ecnās mizācūñ ihtilāfi mizāc-ı inās ebredür ve burûdetinden nāşî hilkati zekerdan aşkar ve erṭebdür ve burûdet-i mizāclarından nāşî fuṣūlları keşîrdür."26

as 1Ol vücûh-i seb'anuñ evvelkisi ana rahminden bi-emri-İlahi te'ālā 2tekevvin iden cenñ erkek olduğu şürette tekevvinü 3dişi olan cenñniñ tekevvinünden serf olub 4a'zāsı bi'n-nisbe az geldiği 5erkek harâretiniñ kuvvetine delildir. Beşinci, ricāl 6nisvānuñ a'zāsından bi't-tab' ıssıcağdır. 7Yapışmağla nümāyan olur. Altıncı ricālūñ 8bedenlerinden çıkan bevl ve berāz ve der mişilli 9fazlalar rāyihada hiddetli olduğu harâretlerine 10delildir. Yedinci, âlet-i tenâşul ricâlde hâricde 11ve nisvānda içeride olduğudur, zîrâ ricâlde olan 20âlet 'ayni ile anlarda dañı bi'l-'akis mevcuddür.

şürette dañı mu'āleceye muhtāc olur 12lar. Pes, 'āmme'-i kibār-ı eṭṭbā fitlerinde bi't-tecribe ve'l-istikrā sābit olan onuncı sene ile 13on beşinci sene ortasına maḳşûr olub lakin hevāsı ısıcağ olan 14vilāyetüñ nisvānında taḳaddüm ider dimişler, ya'nī on ile on beş arasında taḳallül 15iden dört seneden bilād-ı hārre sevākininde taḳaddüm bulunur, ekşeriyā sevākinleri 16on birde ve on ikide görüm gören anlardır. Ammā bilād-ı bāride sākinleri 17on üçde ve on dörtde görürler, zîrâ bilād-ı baride ahālisinüñ hazımları 18kavî ve harâreti ġariziyyeleri çok olmağla fuṣalātı az olur dirler. Telvîḥat 19şārihi Luṭfu-İlah Tebrîzî, 'aleyhi'r-rahme, taşrîḥ ider ki fuṣalātı keşîr ve harâret-i 20ġariziyyesi kalîl olan nisvān tîz görürler. Anuñcün on iki yaşında hayz 21görenüñ mizācı, on bir yaşında görenden kavî olmuş olur. Kezālik on 22dördünde gören, on üçünde görenden kavî olmuş olur. Ammā on beşinde gören 23yāḥūd tecāvüz iden mezkûre muḥālifdür, tab'atlarınıñ za'fına yāḥūd rahmleriniñ 24illetine delālet ider dimişler ve nisvānuñ hayzları cereyāna başladığı 25evkâtda memeleri büyümege başlar,au zîrâ rahmüñ, ya'nī Türkce oğlan yatağı didikleri [9b] 1'üzvuñ, memeler ile şiddeti muşāreketiav vardır. Süd huşuşı dañı ol 2muşāreketden neş'et ider ve haddi iyās ki ḥātūnların görümden kaldıkları 3yaşdur, ol-dañı emzice ve ebdān ve büldān ihtilāfi ile muhtelif olub 4kibar-ı eṭṭbā muhtārları üzere otuz altı yaşlarından altmış yaşlarına 5degin yigirmi dört sene müddet-i inkıṭā' bulunmuşdur. Eñ tîz kesilen 6ḥātūn otuz altı yaşında kesilir ve eñ gec kesilenler altmış yaşlarına 7degin görürler, zîrâ otuz altı yaş anların sinn-i kehûletleriniñ evvelidür ki 8andan şoñra harâreti ġariziyyeleri za'fa yüz tutub kanlarına nokşān 9gelür. Lakin bilād-ı baride nisāsında ekşeriyā kırk beş seneye degin mümtedd olur, 10elli iki ve altmışa degin dañı mütemādî olub bilād-ı hārrede kırkı tecāvüz 11nādir vāki' olmak üzeredür.aw El-hāşıl otuz altıdan evvel münḳatı' olsa 12ihtibās-ı hayz olmuş olur, mu'ālece olunur ve altmışdan şoñra kan gelse 13nezf-i dem i'tibār olunur, hayz degüldür. Anuñcün hadd-i iyāsdan altmışın tecāvüz 14iden ḥātūnlar gebe olmazlar, zîrâ rahm-i māderde cenñne ġızā ve mādde'-i nemā 15olacak kanı bulunmaz. Fuḳahā'-i dîn-i mübîn Şukru-İlah sa'yuhum ḥāzerātı dañı 16nisvānuñ bulūğlarını tokuz yaşlarına bālīga olduğdan şoñra ta'yîn buyurub 17hadd-i iyās huşuşunda dañı beynlerinde cārî olan ihtilāfāt-ı 'adîde nev'-i 18beşerüñ ebdānına dā'ire olan

as 1Telvîḥ kibār-ı huṣṣāk-ı mü'ellifinden kıdvettü'l-hukemā 2ve 'allāmetü'l-verā Muhammed bin Ebî Naşr Ḥucendî'nün 3te'lifidür. Şerhlerinden 'Umdetu'l-Muḥakkikîn 4Luṭfu-İlah Tebrîzî, 'aleyhi'r-rahme'nün 5şerḥi maḳbûl-ı ulî'l-ārādur ki ismi 6taşrîḥdür.

au 1Ya'nī bulūğa münteḥiyye olunca büyümeğüb, 2ba'de'l-bulūğ 3uzm ḥāşıl ider ol ḥālet-i 3garibe beşinci bābdan onuncı faslda 4beyān olundu.

av 1Muşāreket anlara ġıdā viren tamar muşāreketi 2iledür.

aw 1Bu huşuşda ahādîs-i nebeviyye dañı vāriedür, 2tettebbu' oluna.

aḥvâllerinde 'ilm-i tıbbā muḥtâc olduklarını taṣrîḥ¹⁹ve her biri ol-ḥuṣṣā şāhid-i 'ādil olmuş olurlar, zîrā zıkr olunduğı üzere²⁰emzice ve ebdān ve büldān ihtilāfı der-kār olduğı şürette ol ḥafazā-i²¹milik ve milletden revveḥa-llahu ervāḥahum ba'zısı kat'ā müddet ta'yīn buyurmayub²²ṭabīb-i müslim ve ḥāzika mürāca'ta mevḳūf kalmışlar. Müddet ta'yīn eyleyenler²³daḥi kibār-i eṭṭibbānuḥ i'tibār itdikleri yigirmi dört sene müddet-i inkıṭā'²⁴arasında ta'yīn buyurmuşlar. Ez-cümle elli yaş taḳdīr olunduğı Şıddīka²⁵binti's-Şıddīk Ḥāzret-i 'Āyişe'-i kübrā raḍya-llahu 'anhā ve 'an ebihā ḥāzretlerinin [10a] 'kavl-i şerīfleridir ki fī zemāninā şer'an müfti bih olan daḥi odur. Ammā Buḥārā²ve Ḥ'ārezm meşāyihī, rahimehum Allah, ruvāt-i āḥer senedleriyle elli beş sene taḳdīr³eylemişler ve ekşer meşāyih altmış sene i'tibār eylemişler. Ba'z fukahā'-i dīn⁴da'afa-llahu ucūrehum yetmiş sene imtidādını tecvīz eyledikleri daḥi kavānīn-i tıbbdan⁵ḥāric degüldür, el-'ilmu 'inda-llahi te'ālā ve ba'z nisvānda erkeklik mizācı gālib olub⁶görümleri müddeti medīdede zūhūr ider, ya'nī kimi altı ayda bir ve kimi yılda bir⁷ve ba'zısı daḥi bir seneden ekşerde görmek vāki' olur ve ba'zī ḥātūn⁸olur ki 'ömründe kaṭ'ā görüm görmez. Şakālı ve bıyığı biten ḥātūnlar daḥi erkek⁹mizācında bulunmuşlardır, ba'zī ricālūn üṣṣā mizācında olub saçı ve şakālı¹⁰az bitdüğü gibi. Muḥammed bin Zekeriyā'-i Rāzī, 'aleyhi'r-rahme, me'būn ādemler ḥaḳkında te'līf¹¹eylediği risālede "Ḥulefā'-i 'Abbāsiyye'den Mu'tedid ḥālīfe ḥuzūrlarına¹²'ibret-nümā olmaḳ için bir şakālı Kürd 'avreti getürdiler" deyu naḳl eylemişler; ¹³fī zemāninā daḥi ba'z mertebe şakālı ve bıyığı bitmiş 'avretler görüldi. ¹⁴Eṣnāf-ı beşerden ḥünṣā olanlar daḥi başkadur, zîrā mücerred şakālı ve bıyığı¹⁵bitmekle ḥünṣā olmaḳ lāzım gelmez. Fāzıl-ı mezbūr, risāle'-i mezkūrenüñ intihāsında¹⁶"gāhī zeker ve üṣṣānuñ menīleri mütেকāfī, ya'nī müsāvī olub āḥadahumānuñ¹⁷āḥer üzerine zūhūrī kalīl olmaḳla mevlūd ḥünṣā olub hem ferci ve hem¹⁸zekerī zūhūr ider. Ol ḥuṣṣāda niçe aḥbār-ı şenī'a rivāyet olunmuşdur, ¹⁹biz añı terk eyledik ve bir 'avret mütē'addid evlād ṭoḡurduḳdan soñra²⁰zekerī zāḥir olduḡunu çok kimse rivāyet eyledi, işitdik" buyurmuşlar. ²¹Nefsü'l-emrde ḥünṣānuñ eṣnāf-ı 'adīde ve evṣāf-ı ḡarībeleri görülmüş²²ve naḳl olunmuşdur. Şeyḫ Kānūn'dan kitāb-ı ṣālīşde "ḥünṣā eṣnāfından²³ba'zısında ricāl ve nisvān āletlerinden birisi bulunmaz, ya'nī erkek ile²⁴dişi beyninde müzebzebinden olur ve ba'zısında ikisi daḥi bulunur; ²⁵lākin birisi aḥfā ve az'af olub ol biri zāḥir ve kavī olur ve elbette [10b] ¹birinden tebevṣül ider. Kānīsından tebevṣül iderse, ol ṭaraf kavī olmuş²olur. Ba'zısında daḥi ṭarafeynūñ 'ameli

müsāvī olur. Baña ḥaber bāliḡ oldu-ki³anlardan ba'zısı hem cimā' ider ve hem cimā' olunurlar imiş. Biz anı az taṣdīk⁴ideriz ve anlardan çoğı ol ḥafī olan 'uzvı kesmek ile mu'ālece⁵olunurlar" dimişdür. Fuḳahā'-i dīn, rahimehum Allah, daḥi ḥünṣā'-i müṣkil için başka⁶fuṣūl yazmışlardır. Fī zemāninā bir mer'enūñ bikri izāle olunduğı an⁷altı zūkrānı zāḥir olduğı işidildi. Ol mebhāş mā nahnu fihiden olmayub⁸ancak emzice'-i ecnās beyānı münāsebeti ile ta'arruza muḥtâc olmaḡın⁹bu miḳdār iş'ār olundu ve daḥi envā'-ı ḥayvānātdan ṭoḡuran ile¹⁰yumurdlayanlaruñ daḥi 'illetleri bi-znī ḥālīkhā ḥarāret-i ḡarīziyyenūñ kıletti¹¹ve keşretine dā'irdür dimişler, zîrā kulakları ḥāricde olan ḥayvānātuñ¹²ālet-i tenāsülleri daḥi ḥāricde olur. Anlarda ol ḥālet vefreti ḥarārete¹³delālet ider. Ol cinsi ḥayvanuñ nesli ṭoḡub ve ṭoḡurtmaḳ ile mütelsesil¹⁴olur. Ammā ol ḥayvān-ki kulakları ḡā'ire ola, āleti tenāsülleri daḥi ḡā'ire¹⁵olur. Ol ḥālet ḥarāretlerinin noḳşānına delālet ider. Ol cins¹⁶ḥayvanuñ nesli yumurdlamak ile ḥuṣul-peṣīr olur. Zālike taḳdīru el-'azīz, el-'alīm.

Teşekkür

Transliterasyonu yapılan metinde yer alan Arapça cümlelerin okunuşlarını ve çevirilerini denetleyerek yardımlarını esirgemeyen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doḡu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Prof. Dr. Kemal Tuzcu'ya çok teşekkür ederim.

Ek 1- Şeyḫ Mehmed Efendi'nin Vekāyi'ü'l-Fudalā adlı eserinde "Tabīb Şa'bân Şifā'î" ile ilgili bölüm.¹²

Tabīb Şa'bân Efendi

⁹Şa'bân bin Aḥmed vilāyet-i Anḳara kurbunda Ayaş nām belde'-i¹⁰meşhūra der-ḳarīn-i intī'āş olub, rūsūm-i tarīki vech-i ma'āş eylemek niyetine dārū'l-mülk İstanbul'a¹¹şedd-i rāḥile'-i 'azīmet ve şehristān-ı tıbbda sa'y ve himmet eyleyüb, 'ilm-i talebe iştiḡāl itmegin sābıkā Dārū's-Sā'āde¹²Aḡası Yūsuf Aḡa'ya intisāb ile serāy-ı ḥümāyūn eṭṭibbāsı zümresine ittīşāl ittikden-soñra biñ ṭoksan¹³beş tārīhinde sadr-ı 'ālī-ḳadr Minkārī-zāde 'Abdullah Efendi'den mülāzım ve rāḥ-ı tadrīse 'āzım olub, ¹⁴bi-hasebi'l-'āde iḥrāz-ı merātib ifāde iderek kırk aḳçe medreseden ma'zūl ve muntazır-ı neyl-i me'mūl iken biñ¹⁵ṭoksan ṭokuz Cemāziyyu'l-ulā'sında ṭabīb Seyyid 'Abdullah Efendi yerine Sādise'-i Serāy-ı Ḡalaṭa Medresesi ḥāriciyle bekām, ¹⁶yüz üç Ramaẓan'ında Zū'l-fekār Paşa-zāde Meḥemmed Efendi yerine dāḥil ile Şeyḫu'l-islām Ḥuseyn Efendi Medresesi¹⁷i nām olundu. Yüz dört Rebī'u'l-

âhir'inde yerlerinde hareket-i dâhil-i i'tibâr olunub, yüz tokuz Rebî'u'l-âhir'inde Her ¹⁸maẓrûb Yûsuf Efendi yerine Etmekci-oğlu Medresesi'ni virilüb, yüz on iki Cemâziyyu'l-ulâ'sında Mektûbî 'Osmân ¹⁹Efendi yerlerine Koca Muştâfâ Paşa Medresesi sezâ, yüz on dört Muharrem'inde Müvezzi' Abdu'l-Bâkî Efendi yerine ²⁰Şah-n-i Şemâniyye'den birine i'tilâ itmişler idi. Yüz on beş Rebî'u'l-âhir'inde selef-i sâlifleri 'Osmân Efendi ²¹yerlerine Sinân Paşa Sultânî Medresesi erzânî görilüb, sene'-i mezkûre Cemâziyyu'l-âhire'sinde selef-i ²²sâlifî Yûsuf Efendi yerine Diyâr-ı Bekr kazâsı hükûmeti tefvîz olunmuşdu. Yüz on altı Rebî'u'l-evvel'inde 'azl ²³olunub, yerleri Meflûc 'Ömer Efendi'ye virilmişdi. Bunlar ba'de'l-'azl tû-i merâhil iderek belde'-i Ankarâ'ya vâsıl ²⁴ve mizâcları münharifle âfil olub, sene'-i mezkûre Zî'l-ka'de'sinde dâr-ı fenâdan vahdet ve 'âlem-i bâkîye ²⁵'azîmet eyleyüb belde'-i merkûmede defn olundu. Mevlânâ-yı mezbûr Tabîb Şa'bân Efendi dimekle meşhûr, ²⁶pîr-i rûşen-zamîr, şöhet-i yârâna esîr, fenn-i tıbbda mâhir, levâzım-ı 'ulûmda mahfûzâtı vâfir idi. Âsâr-ı ilmiyyelerinden ²⁷Kıyas-ı Enbiyâ'yı Türkî inşâ ile terceme eyleyüb cennet-mekân firdevs-âşiyân merhûm ve mağfûr lehu Sultân Mehemmed Hân ²⁸hazretlerine ihdâ itmişlerdi ve 'ilm-i tıbbda Şifâ'îyye ve Tedbîr-i Mevlûd ismiyle müsemma risâleleri olduğundan ²⁹mâ'adâ Şifâ'î mahlaşı ile eş'ârı vardır. Bu şi'r güftârındandır. Nazm:

³⁰Çeşme'-i mekremete lûle'-i kevser hâme
Gül-istân-ı emele nahl-ı gül-i ter hâme

³¹Feyz bahş olmak ile gül-şen-i evrâk üzere
Gâh sünbül bitürür ki gül-i ahmer hâme

³²Hem-dem Hızır nebîdür üni Âb-ı Hayât
Şimdî her-dem zulmâta güzër eyler hâme

³³Naş-ı hâl ü hattını ger-çi yazar dil-dârûn
Şîve vü cilvesi yanında mükedder hâme

³⁴Bâ-huşûş ola Şifâyî gibi dem-sâz-ı şenâ

³⁵Gör bu vâdîde ne hoş cilveler eyler hâme [265]¹²

Ek 2- Mehmed Sirâceddîn'in Mucmi'u-i Şu'arâ ve Tezkire'-i Udebâ adlı eserinde "Tabîb Şifâ'î" adlı bölüm.¹⁴

¹³Tabîb Şifâ'î

¹⁴İsmi Ahmed Şa'bân'dur. Ayaş kaşabasında toğmuşdur. Der-sa'âdet'e ¹⁵gelüb 'ilm-i tıbbda sa'y iderek bir tabîb-i hâzık olmakla Dârû's-Sa'âde ¹⁶Ağası Yûsuf Ağa'nun himmetiyle Serâyı

Hümâyûn eṭṭebbâyı muhteremesi ¹⁷zümresine idhâl olunmuş, 1095/1682'de Kâdî-asker Minkârî-zâde ¹⁸'Abdullah Efendi'den mülâzım ve taḥşîl-i 'ulûma 'âzim olmuştur.

¹⁹1099/1687'de Serâyı Ğalaṭa, 1103/1691'de Müftî Hüseyn Efendi, 1109/1697'de ²⁰Etmekci-oğlu, 1112/1701'de Koca Muştâfâ Paşa Medreselerine, 1114/1702'de [56] ¹Şah-n-i Semân'dan birine, 1115/1703'de Sinân Paşa Medresesi'ne müderris ta'yîn ²olundu. 1115/1703'de Diyâr-ı bekr (Âmed) kâdîsı oldu. Bir sene ³zabt itdikden sonra 'avdet iderken maskat-ı re'si olan Ayaş'a civâr ⁴Ankarâ'da vefât eyledi. Vefâtı 1116/1704'dür.

⁵Höş şöhet, laṭîf-i hilkat, fenn-i tıbbda mâhir, levâzım-ı 'ulûmda ⁶mahfûzâtı vâfir idi. 'İlm-i tıbbda dâ'ir olan çend 'aded te'lîfâtı mu'teber ⁷ve kıymetdârdur. Şu bir kaç guftâr cümle'-i âsârındandır:

⁸Bu tekve-gâh-ı tarabda çerâğa muntazırız

⁹Semâ' u devre münâsib ayağa muntazırız

¹⁰Felekden eylemezüz ger-çi nâle vü şekvâ

¹¹Yine bu tarz u revîşden ferâğa muntazırız

¹²Şafâyı 'îdi merâm üzere itmedik icrâ

¹³Bahâr mevsimine seyr-i bâğa muntazırız

¹⁴"Şifâ'iyâ" suhan-tâze itmedik peydâ

¹⁵Mey-i 'atîk ile kesb-i dimâğa muntazırız

¹⁶Diger

¹⁷Çeşme'-i mekremete lûle'-i kevser hâme

¹⁸Gül-istân-ı emele nahl-ı gül-i ter hâme

¹⁹Bâ-huşûş ola "Şifâyî" gibi dem-sâz-ı şenâ

²⁰Gör bu vâdîde ne hoş cilveler eyler hâme [57]¹⁴

Ek 3- Bağdatlı İsmail Paşa'nın İzâhü'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn adlı eserinde yer alan bölümler.¹⁶

Şifâ'îyye – 1116 senesinde vefat etmiş olan Şa'bân bin Ahmed el-Ayaşî, er-Rûmî, et-Tabîb, el-Hanefî'nin telifi, tıp üzerine Türkçe bir risaledir [52].¹⁶

Fezâil-i Âl-i Osmân fî Terceme-i Kalâ'id-il-'İkyân – Türkçedir, Şa'bân bin Ahmed eş-Şifâ'î tarafından yazılmıştır. S. eş-Şifâ'îyye. Başlangıcı: سبحانك اللهم مالك الملك تؤتي الملك من تشاء الخ [195].¹⁶

Kalâ'idu'l-'İkyân fî Fezâ'ili Selâfini Âli 'Osmân – Eş-Şeyh Mer'î bin Yûsuf el-Kermî tarafından yazılmıştır. S. Ahkâmu'l-Esâs [238].¹⁶

Ek 4- Bağdatlı İsmail Paşa'nın Hediiyetü'l-Ârifîn, Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âsarü'l-Musannifîn'de "eş-Şifâ'î" başlıklı bölüm.¹⁷

Eş-Şifâ'î – Şifâ'î olarak tanınan Şa'bân bin Ahmed el-Ayaşî, er-Rûmî, el-Kâdî, et-Tabîb, el-Hanefî Diyâr-ı Bekr kadılığından azledildikten sonra geri dönerken Ankara beldesinde 1116 yılında vefat etti. Onun *Tercemetu Kısâsî'l-Enbiyâ'*, *Risâletu Tedbîrî'l-Mevlûd*, *Şifâ'îyye fî'l-Tıbb*, *Fezâ'ilü Âli 'Osmân* vardır ve bu Şeyh Mer'î tarafından yazılan ve halk kütüphanesinde bulunan *Kalâ'idü'l-İkyân*'ın şerhidir [417].¹⁷

Ek 5-Vekâyi'ü'l-Fudalâ'da Tabîb Şa'bân Efendi'nin Diyarbakır kadılığından önce Sinân Paşa Sultânî Medresesi yerine İsmihân Sultân Medresesi'nde müderris olarak bulunduğunun kayıtları.¹²

(...) Fî ğurre'-i Cemâziyyu'l-âhire sene 1115 Tabîb Şa'bân Efendi Fethiye'de vâkı'a İsmihân Sultân Medresesi müderrisi iken Diyâr-ı Bekr kaçısı olup, ba'dehu 'azl oldu (...) [451]¹²

(...) Yüz on beş Reb'î'ü'l-âhîr'iniñ yigirminci günü Pîr Mehmed Efendi yerlerine Şah-nı Semâniyye'den biri ihsân, sene'-i mezbûre Cemâziyyu'l-âhire'siniñ on toközuncu günü Tabîb Şa'bân Efendi yerine ibtidâ altmışlı 'itibârıyla Fethiye'de vâkı'a İsmihân Sultân Medresesi şâyân görülmüşüdi (...) [661]¹²

KAYNAKLAR

1. Radbill SX. The first treatise on pediatrics. Am J Dis Child 1971; 122: 369-376.
2. Ağırakça A. İslâm Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd Şti., 2004: 176-177; 300-301.
3. Doğruyol H. İbnü'l-Cezzâr, Ebû Ca'fer. İçinde: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 21, 2000: 1-3.
4. Ammar S. Ibn Al Jazzar & The Medical School of Kairouan, Revised English translation-Foreword by Kirkup J. [Basım Yeri:- Yıl: -], s. 81-84.
5. Aykaç M. Arîb b. Sa'd. İçinde: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 3, 1991: 359-360.
6. Sezgin F. Geschichte Des Arabischen Schrifttums, Band III, Medizin-Pharmazie-Zoologie-Tierheilkunde Bis ca. 430 H. Leiden: E. J. Brill, 1970: 318.
7. Beledî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ. Kitâbu Tedbîrî'l-Habâlâ ve'l-Etfâl ve's-Sıbyân. Ankara: Milli Kütüphane, Yz A 3120.
8. Acıduman A. Kadın sağlığı ve hastalıkları ile gebelik ve çocuk hastalıkları üzerine XVI. yüzyılda yazılmış Türkçe bir risale: *Ravzatü'n-Nisâ*. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2015; 58: 171-188.

9. Ünver AS. Tıp Tarihi - Tarihten Önceki Zamandan İslâm Tababetine ve İslâm Tababetinden XX inci Asra Kadar - I ve II inci Kısımlar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Ahmed İhsan Basımevi, 1943: 172.
10. Akyay N. İlk Türk çocuk doktoru Şaban Şifâî ve eseri Tedbir-ül-Mevlûd. Dirim 1975; 50: 58-60.
11. Kahya E, Erdemir AD. Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000: 188-189.
12. Şeyhî Mehmed Efendi. Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri Vekayîü'l-Fudalâ, Neşre Hazırlayan: Özcan A. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989: 265, 451, 661.
13. İnce A. Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005: 428-429.
14. Mehmed Sirâceddîn. Mucmi'u-i Şu'arâ ve Tezkire'-i Üdebâ. Dersaadet: Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, 1325: 56-57.
15. Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri, Üçüncü Cilt. İstanbul: Matbaa-i 'Âmire, 1342: 220-221.
16. Bağdatlı İsmail Paşa. Keşf-el-Zunun Zeyli İzâh al-Maknûn fî al-Zayli 'Alâ Kaşf al-Zunun 'An Asâmî al-Kutubi va'l Funûn, İkinci Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947: 52.
17. Bağdatlı İsmail Paşa. Hadiyyat Al-'Ârifîn, Asmâ' al-Mu'allifîn va' Âsâr al-Musannifîn (Hediiyetü'l-'Ârifîn, Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âsarü'l-Musannifîn), Birinci Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951: 417.
18. Eliaçık M. Şaban Efendi'nin *Şifâ'îyye* risalesinde inci üzerine açıklamalar. The Journal of Academic Social Science Studies 2012; 5: 189-203.
19. Bursalı Mehmed Tahir Bey. Osmanlı Müellifleri, 3. Cild, Hazırlayan: Özen İ. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975: 232.
20. Uzunçarşılı İH. Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
21. Ali Cânib. Şa'ir ve Tabîb Şifâ'î Şa'bân Efendi. Hayat 1928; 4: 2-3.
22. [Yöntem] AC. Şair ve Tabip Şifâî Şaban Efendi, Çeviri ve Sadeleştirme: Acıduman A. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2010; 53: 244-250.
23. Adıvar AA. Osmanlı Türklerinde İlim. 6. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000: 160-161.
24. [Uludağ] OŞ. Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi, İnceleme ve Dipnotlarını Yazan ve Yeni Harflerle Sadeleştiren: Uzel İ. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991: 61, 68, 190, 231.
25. Dünkü ve Bugünkü Ayaşlı Şairler. Ankara: Ayaş Kültür Derneği, 1948: 12.
26. Ünver AS. Hekim Şaban Şifai ve Ömer Hayyam'ın fikirleri. Türk Tıp Tarihi Arkivi 1938; 3: 13-17.
27. Ünver AS. Süleymaniye Külliyesinde darüşşifa, tıp medresesi ve darülakakire dair. Vakıflar Dergisi 1942; 2: 196-207+19 Resim.
28. Ünver AS. Hekim Şaban Şifai ve laudanum terkibi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 1938; 1: 250-251.
29. Şehsuvaroğlu BN, Demirhan-Erdemir A, Cantay-Güreşsever G. Türk Tıp Tarihi. Bursa: Taş Kitapçılık, 1984: 101-102.
30. Okumuş N. Şa'bân-ı Şifâî. İçinde: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 38, 2010: 207-208.

31. Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î. Tedbîrû'l-Mevlûd. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrîşah Sultan Koleksiyonu, No. 344 [Ankara Milli Kütüphane, MFA 1994 A 3887].
32. Kuran-ı Kerim Portalı. <http://mushaf.diyaret.gov.tr/>. Erişim tarihi: 09 Ağustos 2016.
33. Ebî al-Abbâs Ahmad b. al-Kâsim b. Halîfe ibn Yûnus al-Sa'dî. Uyûn al-Anbâ fî Tabakât al-Atıbbâ. Matba'atu'l-Vahbiyye, 1882; <http://kutuphane.ttk.gov.tr/opac/resource?id=308851>, Erişim tarihi: 05 Nisan 2016.
34. Ünver AS. Kanunu ilk defa Türkçeye çeviren Tokatlı Mustafa Efendi ve tercemesi. Büyük Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler, 2. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009: 367-376.
35. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fî't-Tıbb, Birinci Kitap, Üçüncü Baskı, Çeviren: Kâhya E. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
36. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fî't-Tıbb, İkinci Kitap, Üçüncü Baskı, Çeviren: Kâhya E. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
37. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fî't-Tıbb, Üçüncü Kitap-Birinci Kısım, Birinci Baskı, Çeviren: Kâhya E. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
38. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fî't-Tıbb, Üçüncü Kitap-İkinci Kısım, Birinci Baskı, Çeviren: Kâhya E. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
39. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fî't-Tıbb, Dördüncü Kitap, Birinci Baskı, Çeviren: Kâhya E. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2015.
40. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fî't-Tıbb, Beşinci Kitap, İkinci Baskı, Çeviren: Kâhya E. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
41. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Mantığa Giriş-Medhal, Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Türker Ö. 3. Baskı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
42. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Kategoriler-Mekûlât, Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Macit M. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
43. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Yorum Üzerine-İbâre, Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Türker Ö, İkinci Baskı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
44. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, İkinci Analitikler-Burhan, Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Türker Ö. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
45. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Topikler-Cedel, Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Türker Ö. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
46. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Sofistik Deliller-Safsata, Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Türker Ö. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
47. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Fizik I-السماع الطبيعي, Çeviri: Macit M, Özpilavcı F. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
48. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Fizik II, Kritikli Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Macit M, Özpilavcı F. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
49. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Sema ve Âlem-es-Semâu ve'l-Âlem, Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Kuşlu H, Macit M. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
50. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Oluş ve Bozuluş-Kevn ve Fesâd, Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: İskenderoğlu M, İkinci Baskı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
51. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Mûsikî-الموسيقى, Çeviri: Turabi AH. 2. Baskı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
52. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Metafizik I-الاهيات I. Metin ve Çeviri, Proje Editörü: Macit M, Çeviri: Demirli E, Türker Ö. 2. Baskı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
53. İbn Sînâ. Kitâbu's-Şifâ, Metafizik II-Metin ve Çeviri. Proje Editörü: Macit M., Çeviri: Demirli E, Türker Ö. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
54. İbn Sînâ. En-Necât, Birinci Baskı, Çevirmen: Şenel K. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
55. Rosenthal F. Ar-Râzî on the hidden illness. Bull Hist Med 1978; 52: 45-60.
56. İbn Sînâ, Ebû 'Alî. Tahbîzü'l-Mathûn fî Tercemeti Kanûn, Çeviren: Tokâdî Mustafâ Efendi b. Ahmed b. Hasan. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, No. 1015, v. 6b.